

A honismereti mozgalom Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

Az 1950–60-as évek fordulóján Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is a Hazafias Népfront keretein belül szerveződött a honismereti mozgalom. Fokozatosan újjáalakultak, megerősödtek a néprajzi, honismereti szakkörök. Megyénkben elsősorban Bodgál Ferenc, a Herman Ottó Múzeum néprajzosa vállalta fel e munka szervezését, ő indította újtára 1961-ben az *Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázat*ot. A későbbiekben dr. Kováts Dániel, a Comenius Főiskola docense, dr. Máдай Gyula, a Földes Ferenc Gimnázium tanára, dr. Kárpáti László és dr. Viga Gyula, a Herman Ottó Múzeum muzeológusai vállalták a munka folytatását.

1981-ben kezdődött a *Szülőföldünk* című megyei honismereti periodika kiadása, amelynek első 15 számát 1990-ig dr. Kováts Dániel, a 16–35. számokat dr. Rémiás Tibor szerkesztette. A kiadványban publikálási lehetőséget biztosítottunk a megyebéli helytörténet-szeknek. 1986-ban újjáalakult a megyei honismereti munkabizottság. Elnöknek dr. Kováts Dánielt, titkárnak dr. Viga Gyulát választották.

1990-ben a Herman Ottó Múzeum előadótermében mintegy 100 fő részvételével került sor arra a közgyűlésre, amelyen megalapítottuk a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottság*ot. Az elnök Nagy Károly, az ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör vezetője, titkár dr. Rémiás Tibor, a Herman Ottó Múzeum történésze lett.

A *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület* 1996-ban alakult meg azzal a céllal, hogy összefogja és segítse a megye területén működő helytörténeti kutatók és honismerettel foglalkozó civil szervezetek munkáját. Büszkék vagyunk arra, hogy Ózdtól Encsig, Mezőkövesdtől Gömöröszőlősig sokan elkötelezett hívei a honismereti mozgalomnak, a helyi hagyományok ápolásának. Az egyesület bejegyzett székhelye Miskolcon korábban a B-A-Z Megyei Pedagógiai és Közművelődési Intézet Széchenyi utca 35. szám alatti irodájában volt, majd ennek megszűnését követően 2007-től a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárban, cím szerint a Görgey utca 11. szám alatt található. Eddigi elnökeink: dr. Lénárt Béla, a B-A-Z Megyei Pedagógiai Intézet munkatársa (1996–1999), Laki-Lukács László könyvtáros, helytörténeti kutató, az Edelényi Tájház vezetője (1999–2001), Kalló Lászlóné szaktanácsadó, történelemtanár (2001–2007), Hadobás Pál, az edelényi Művelődési Központ igazgatója (2007–2013), Titkos Sándorné, a Zrínyi Ilona Gimnázium ny. igazgatóhelyettese, történelemtanár (2013-tól).

Az elmúlt két évtizedben a felsoroltakon kívül a következő tagok vettek, illetve vesznek részt az egyesület vezetésében: dr. Bodnár Mónika, Bózsavári József, Csirmazné Cservényák Ilona, dr. Csorba Csaba, Döbör Istvánné, Elek Józsefné Farkas Emőke, dr. Fazekas Csaba, Hadobás Sándor, Hajdú Imre, Kiss József, Koleszár Krisztián, Marozsán Zsolt, Mátyus Balázné, Nagy Károly, dr. Nagy László, Nagyné Szabó Mária, Pozbai Dezsőné, dr. Rémiás Tibor, Sándor Endre, Sáray László, dr. Somorjai Lehel, dr. Székelyné Forintos Judit, dr. Tamás Edit, Tóth Tamás, Ujváry Mária, Üveges Tamás, Zelenák István.

Egyik legfontosabb tevékenységünk, hogy kétévi rendszerességgel folyamatosan meghirdetjük a már elődeink által beindított *Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázat*ot. A beérkezett pályamunkákat a Herman Ottó Múzeum őrzi. Ezen túlmenően előadásokat, kiállításokat, ifjúsági vetélkedőket és kirándulásokat szervezünk. Az egyesület elnöksége rendszeresen segíti és látogatja a tagszervezetek rendezvényeit.

A megyében végzett honismereti munkánkról a helyi médián keresztül rendszeresen tájékoztatjuk az érdeklődő közönséget. Egyesületünk tagja, Burdigáné Csoma Mária már 2012-től folyamatosan működteti és frissíti honlapunkat, amelynek címe: borsodhonismeret.lapunk.hu

EGYESÜLETÜNK NÉHÁNY KIEMELT ESEMÉNYE, PROGRAMJA

2004-ben, II. Rákóczi Ferenc miskolci tartózkodásának 300. évfordulója alkalmából 150 fős tudományos emlékülést szerveztünk a Magyar Tudományos Akadémia MAB székházában, neves történészek közreműködésével.

2005-ben a Rákóczi-évforduló alkalmából az egyesület vezetői kezdeményezői voltak Miskolc főutcáján Aszalai Ferenc emléktáblájának létrehozásában, aki borsodi nemes, udvari szekretárius és Rákóczi odaadó híve volt.

2006-ban Kiss József és dr. Rémiás Tibor szakmai irányításával tíz-tíz tablóból álló reprezentatív miskolci és megyei kiállítást készítettünk az 1956-os forradalom emlékére.

2007-ben rendezvénysorozattal emlékeztünk meg az ónodi országgyűlés 300. évfordulójáról.

A Honismereti Szövetség kezdeményezésére 2008-tól megemlékezünk a Honismeret Napján Bél Mátyásról, ezt a rendezvényt általában valamilyen tematikus, helyi kötődésű előadással kötjük össze. A megyében sok pedagógus foglalkozott a honismeret tanításának elméleti módszereivel, az elsők között Pozbai Dezsőné, Királyné Kiss Piroska, Zelenák István, Kiss József, Zsíros Sándor. Honismereti könyvek, munkafüzetek rendkívül értékesek, példaként szolgálnak ma is.

A 2014. évi galíciai emléktúra résztvevői

2013-ban regionális honismereti konferenciát szerveztünk *Iskola és honismeret* címmel a Pannon-tenger Múzeum új kiállítóhelyén Istvánffy Gyula etnográfus születésének 150. évfordulója alkalmából.

2014-ben dr. Rémiás Tibor nagy sikerű autóbuzos kirándulást szervezett Galíciába, ahol felkerestük és megkoszorúztuk az I. világháborúban elesett miskolci katonák sírját.

Tevékenységünk fontos része az *ifjúsági munka*. A középiskolások számára a

Honismereti Szövetség által meghirdetett országos helytörténeti vetélkedőkre megyénkből sok iskolából jelentkeztek tanulók, például 1995-ben az *Emese álma* versenyen 61 csapat vett részt. Megyei szinten *Marjalaki Kiss Lajos helytörténeti vetélkedőket* szervezünk a diákok számára a miskolci Zrínyi Ilona Gimnáziummal közösen.

Egyesületünk képviseletében rendszeresen rész veszünk az *Országos Ifjúsági Akadémián*, ahol a vetélkedőkön, honismereti pályázatokon győztes diákok bemutatják saját helytörténeti kutatásaikat.

A *honismereti, helytörténeti és falukutató táborok* szervezése megyénkben hosszú múltra tekint vissza. Így például 1992–2002 között tábor volt Putnokon Bodnár Mónika, Edelényben és Hangácscon Laki Lukács László, Bódvaszilason Vida Gabriella, Ónodon Halmos László, Novajdrányon Borussné dr. Hellebrandt Magdolna, Sátoraljaújhelyen Lovász Emese, 1994-ben Nagykaposon (Szlovákia) Bodnár Mónika, Kisgyőrben Kéthely Anna, Radostyánban és Tiszaujvárosban dr. Nátafalussy Lajos, Edelényben Vida Gabriella szervezésében. Gömörszőlősön Máger Ágnes alkotótábort ma is működtet.

Megyénk középiskolás diákjai számára 1997-től szerveztünk *kutatótáborokat*. Jártunk Csincsen, Edelényben, majd a miskolci és gönci temetőterekben. Egyenként regisztráltuk az ortodoxtemető, a műemlék jellegű avasi református temető, a mindszei katolikus temető, az avasi zsidótemető, a Göncön található négy temető, a miskolci Szent Anna temető, a diósgyőri katolikus, református és evangélikus temetők, majd a „Deszkatemető” (tetemvári református temető) sírjait. A táborvezető dr. Rémiás Tibor, a szakmai vezető dr. Dobrossy István, a pedagógiai munka irányítója Titkos Sándorné, a csoportok vezetője Marozsán Zsolt volt. A diákok a délelőtti komoly munkát követően délutánonként előadást hallgattak, kiránduláson vettek részt, vagy egyéb élménydús programban volt részük, amely tematikusan az adott évben kutatott temetőhöz (2001: ortodoxia, 2002: reformáció) kapcsolódott. A hangulatos abaúji táncbél, a közös gitározás, éneklés a hagyományos értékekre irányította a diákok figyelmét. Mindezek nagy élményt jelentettek számukra. A táborozást követően a számítógépes feldolgozásra szánt anyagból elkészült a temetők sírjainak gépi adatrögzítése. A temetőkutatások céduláit és digitális kimutatásait a B.-A.-Z. Megyei Levéltár őrzi.

Marjalaki Kiss Lajosra, Miskolc legjelentősebb XX. századi humán tudós kutatójára emlékeztünk születésének 125. évfordulója alkalmából 2012-ben.

2014 októberében meghirdettük interneten a *Herman Ottó és kora* című vetélkedőt a megye és a Felvidék magyar középiskolái számára a Zrínyi Ilona Gimnáziummal közösen. A vetélkedő kétfordulós volt, internetes elődöntővel kezdődött, amelyre 20 csapat jelentkezett.

Egyesületünk 2016-ban ünnepelte egyesületté alakulásának 20. évfordulóját. Április 18-án került sor a II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár előadótermében az *Akikre büszkék*

Kiállítás megnyitó 2016-ban (Balról jobbra Titkos Sándorné, Debreczeni-Droppán Béla és Bodnár Mónika)

vagyunk címmel megrendezett ünnepi programunkra. Szeptember 29-én szerveztük meg a megyei honismereti körök és kutatók konferenciáját Miskolcon *Honismereti kutatók napja* címmel. A központi téma: *A legújabb helytörténeti kutatások eredményei B.-A.-Z. megyében*. Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke nyitóbeszédében köszöntötte az egyesületet 20 éves fennállása alkalmából. A könyvtár első emeletén rendeztünk jubileumi kiállítást *A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület 20 éve* címmel. Egyesületünknek az eddig eltelt időszakban lezajlott programjait mutattuk be gazdag képi anyaggal 14 tablón. A kiállítás kurátora dr. Bodnár Mónika volt.

Értékeljük a XLIV. Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázat dolgozatait, amelyre a korábbiaknál jelentősen több, összesen 71 pályázat érkezett, ebből 48 felnőtt kategóriában, 23 volt az ifjúsági pályázat.

KAPCSOLÓDÁS

A HONISMERETI SZÖVETSÉG MUNKÁJÁHOZ

Egyesületünk és annak elődszervezete a megyei szintű honismereti tevékenység mellett aktívan részt vállal a Honismereti Szövetség munkájában is, több országos rendezvénynek volt házigazdája, társszervezője az elmúlt években.

1987. Sárospatak: XV. Országos Honismereti Akadémia. Témája: *Honismeret és művelődéstörténet*;

1994. Mezőkövesd: VI. Országos Kiadványszerkesztő Konferencia. Témája: *Megyei, helyi periodikák, munkáltató füzetek*;

2000. Miskolc: II. Iskola és Honismeret Konferencia. Témája: *Honismeret – helyismeret – kerettanterv*;

2002. Sátoraljaújhely: XXX. Országos Honismereti Akadémia. Témája: *A Kossuth-kultusz történeti alakulása*;

2004. Edelény: IX. Országos Ifjúsági Akadémia. Témája: *A népi kismesterségek élő hagyományai*;

2009. Sátoraljaújhely–Széphalom: IX. Iskola és Honismeret Konferencia. Témája: *Kazinczy Ferenc és a magyar nyelv*;

2015. Mezőkövesd: XX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia. Témája: *Iskolatörténet, kiemelkedő tanáregyenységek*.

Egyesületünk képviselőjében rendszeresen részt veszünk az Országos Honismereti Akadémián, az Ifjúsági Akadémián, a Határmenti és Határokon Átívelő Konferencián, *A hon- és népismeret óvodától az egyetemig – Pedagógus hallgatók szakmai-módszertani felkészítése* című országos szakmai továbbképzéseken. Egyesületünket és megyénket a Honismereti Szövetség országos elnökségében Titkos Sándorné, majd Sáray Lászlót követően dr. Székelyné Forintos Judit és dr. Rémiás Tibor képviselik. Rémiás Tibort több évtizedes kiváló munkája nyomán 2009-ben országos alelnöknek választották.

HONISMERETI TEVÉKENYSÉG

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE TERÜLETÉN

(*A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület 20 éve* című kiállítás anyaga alapján.)

Az ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör 1962. november 9-én alakult meg. Alapítók voltak: Adorján Lajos, Bögös Mihály, Czákó Gyula, Dobosy László, dr. Faggyas István, É. Kovács László, Mikola Béla, Szabó Imre, Vass Tibor, Veszelyovszky Viktor. Vezetője 2003-tól Döbör Istvánné volt.

Ónodon a *Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület* jogelődje 1979-ben jött létre, amely 1989-ben alakult egyesületté. Elnöke 2010-ig dr. Ágoston István György helyi református lelképásztor volt, tőle a vezetést Fazekas Erzsébet vette át.

Az 1960-as években a helytörténettel foglalkozó elődök példáját követve kapcsolódott be a helyismereti mozgalomba Matyóföld és térsége, építve azokra az ősökre, akik már a háború előtt is sokat tettek a térségben fellelhető kulturális értékek megőrzéséért. A térség néhány jeles kutatója a teljesség igénye nélkül: Baranyi Dezső (Szentistván), Barsi Ernő (Sály), Hajdú Ráfi János, Mizser Lajos (Cserépfalu), Papp János, Szlovák Sándor, Csirmazné Cservenyák Ilona.

2007-ben megalakult az *Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület*, amelynek elnöke az alapítás óta Evva Margit. Az egyesület munkájáról, Abaúj jeles eseményeiről, személyeiről 2010 szeptembere óta megjelenő egyesületi lap, az *Abaúji Hírharang* tájékoztatja az érdeklődőket.

Több mint 50 éve jött létre az aprófalvas gömöri térség legkisebb településén, Gömör-szőlősön egy lokálpatrióta közösség, amely ma *Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület*-ként folytatja tevékenységét. Motorja hosszú évtizedeken át É. Kovács László volt, aki ma is aktív segítője ennek a munkának, őt leánya, É. Kovács Judit követte.

1984-ben alakult meg Putnokon a *Gömöri Múzeum Baráti Köre* azzal a céllal, hogy segítse a Gömöri Múzeum létrejöttét. A múzeum 1986-os megalakulását követően ez a szervezet jelentette az intézmény társadalmi háttérét, amelyben jelentős honismereti munka folyt. 1992-ben jött létre szintén Putnokon a *Gömöri Népfőiskolai Egyesület*, amely a Gömöri Múzeum Baráti Körével közösen számos honismereti tábornak, helytörténeti előadásorozatnak volt gazdája. Putnokon a honismereti munka szervezői Egerszeginé dr. Hurták Erzsébet és dr. Répási Imre történelemtanárok, valamint dr. Bodnár Mónika múzeumvezető voltak.

A hon- és népismerettel való foglalkozásnak gazdag múltja van Zemplénben. A területen működő civil szervezeteknek, a *Kazinczy Ferenc Társaságnak* (1985), a *Magyar Comenius Társaságnak* (1986), a *Bodroglői Művelődési Egyesületnek* (1995) jelentős szerepe van helytörténeti, honismereti értékek kutatásában és megőrzésében. A honismereti munka intézményes felkarolásában fontosak a *Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei*, a sárospataki *Rákóczi Múzeum*, a *Comenius Tanítóképző Főiskola*, *Zemplén Levéltára*, a sátoraljaújhelyi *Kazinczy Ferenc Múzeum* tevékenysége. A Bodroglőzben Nagy Géza, Szűcs István, Ureczky Csaba, Fehér József, Nagy István, Tokaj-Hegyalján Pap Miklós, dr. Bencsik János, a Hegyközben Pataki Sándor végzett feltáró és hagyományápoló tevékenységet; a helytörténet művelésében dr. Hőgye István, dr. Csorba Csaba, dr. Tamás Edit, Martinák Jánosné, a művelődéstörténet terén dr. Dienes Dénes, dr. Fehér Erzsébet, a helynévkutatásban dr. Kovács Dániel vállalta a legnagyobb szerepet.

Edelény és környéke honismereti életének központja az 1960-as évektől kezdve az edelényi könyvtár volt. Szerencsés, hogy mindenkori vezetői – Slezsák Imre (1932–2002), Laki-Lukács László, Hadobás Pál – a vidék elkötelezett kutatói is egyben.

A Középső-Bódva-völgy, vagy másként a magyarországi tornai települések néprajzi-történeti kutatásai helyi kutatókhoz, civil szervezetekhez köthetők. Négy „központi” hely jelölhető ki: 1.) Jósza-völgy és a Jósza-völgy. Szablyár Péter (1948–2013) tevékenysége meghatározó: Jósza-völgyi Tájháza (alapítva 1994-ben), *Jósza-völgyi Helytörténeti Füzetek* (1993-tól 40 szám készült el, Jósza-völgy és környéke helyismereti irodalmát gazdagítja), településtörténeti monográfia készült (1999); 2.) Szögliget–Szádvár–Derenk. A 2007-ben alakult *Szádvárért Baráti Kör* szép eredményeket ért el a vár – a Herman Ottó Múzeum által végzett – régésze-

ti kutatásában és a romterület rendezésében; 3.) Perkupa és a Galyaság. A *Galyasági Településszövetség* számos néprajzi, helytörténeti kiadványt jelentetett meg és műemlékmentő munkában vett részt; 4.) Bódvaszilas és környéke. Az 1999-ben létrejött *Bódvaszilasért Baráti Kör* és Koleszár Krisztián dolgozik a térség honismereti megismeréséért.

Egyesületünk tevékenységének bemutatásából látható, hogy tagjaink, tagszervezeteink elkötelezetten, kellő hozzáértéssel, lelkesen végzik kutató, ismeretterjesztő munkájukat. Jövőbeni fontos feladatnak tekintjük a fiatalság, a jövő nemzedékének jobb bevonását hazánk, illetve szűkebb pátriánk értékeinek, múltjának bemutatásába, hagyományaink ápolásának továbbvitelébe.

Titkos Sándorné

Honismereti mozgalom Matyóföldön

Mi is volt ez a mozgalom?

A II. világháború után a társadalom átalakulásával, az új iránti érdeklődéssel a falvak népszokásai is megváltoztak, és egyre többen hangoztatták, hogy a régi hagyományok, viseletek, szellemi értékek feledésbe fognak menni. Múzeumi szakemberek részéről merült fel az a gondolat, hogy a kutatásokba önkénteseket kellene bevonni. Ugyanis a rendelkezésre álló muzeológusok egyedül nem tudnak mindenüvé eljutni, és az értékeket megörökíteni. E mellett szólt az is, hogy egy-egy területen az ott élő ember jobban ismeri a helyi szokásokat, lakosokat, és azt, hogy kit lehet bizonyos témában megszólaltatni. Az a sok érték, amely a borsodi parasztember szokásaiban megfogalmazódik, és emlékezetében él, azt jó lenne előcsalogatni, leírni és az utókornak megőrizni. *„Az önkéntes gyűjtő-munkánál két fontos szempont érvényesül: az ismeretszerzés és a gyűjtőtevékenység. Az ismeretszerzés – leszűkítve – önművelő, a gyűjtőmunka pedig közösséget szolgáló jellegű.”*¹

És honnan indult?

Ezt Halász Péter az 1986-os Sályi Napokon *A Honismereti mozgalom társadalmi gyökerei* című megnyitóbeszédében fogalmazta meg, hangsúlyozva: *„Ezt a mozgalmat nem felülről találták ki, hanem alulról jött. A társadalom minden rétegéből gyökerezett, onnan nőtt fel, és lett azzá, ami napjainkban. Összekapcsolja a múltat és a jelent. A népek emlékezetét hagyománynak szokás nevezni. Ezt a hagyományt gyűjti, őrzi és hasznosítja a jelenben, a jövő érdekében a honismereti mozgalom.”*²

Bodgál Ferenc és Lajos Árpád muzeológusok indították el a megyében a honismereti mozgalmat. Példamutató kutatómunkájukkal, meggyőző erejükkel hívták fel a figyelmet a mozgalom fontosságára. Hangsúlyozva, hogy az őseink által használt még meglévő tárgyakat, szellemi örökséget, a népszokásokhoz kapcsolódó viseletet össze kell gyűjteni, és az utókornak meg kell őrizni, különben a változó világ el fogja törölni. Felhívással éltek a megyében már működő szakkörökhöz, szakemberekhez, hogy csatlakozzanak a honismereti mozgalomhoz és vállaljanak önkéntes munkát.

Ennek érdekében a B.-A.-Z. megyében működő honismereti körök, a Hermann Ottó Múzeum, a B.-A.-Z. Megyei Levéltár, a megyei és városi könyvtárak helytörténettel fog-

1 *Zupkó Béla*: Öt éve munkálkodik a mezőkövesdi kollégium néprajzi szakköre. *Matyóföld* 1963/2. sz. 20–22.

2 *Barsi Ernő*: Sályi napok 1986. Honismeret 1987/1. sz. 69.

lalkozó szakemberei, az általános és középiskolák tanárai, az egyházak együttműködésének szervezésével törekedtek céljaik elérésére. Hogy ez megvalósuljon, szakmai konferenciákat, tanácskozásokat szerveztek és honismereti pályázatokat írtak ki a megyei múzeum szakembereinek irányításával. „Tevékenységük eredményeként az 1960-as évek elejére már 120 önkéntes honismereti gyűjtő volt megyénkben”³

Térségünkben megnyerték az ügynek a kollégium néprajzos fiatal tanárát, Zupkó Bélát, aki már addig is a kollégiumban pályázati kiírásokkal ösztönözte a diákokat önművelésre az irodalmi, barkács, foto, kézimunka és képzőművészeti szakköri képzés keretében. A foglalkozásokat 1958-tól néprajzzal is kiegészítették. Azt vallotta, hogy „a szakkörben dolgozó tanítványoknál elérhető: fogékonyabbá válnak a múlt értékei iránt. Érzékenyebben észreveszik másoknál a padlások lomjai között a »kincseket«, azokat az apróbb-nagyobb emlékeket, amelyek egy közösség múltját dokumentálják, s nem engedik a mélyszántás közben talált különböző tárgyakat szétverni, s megtanulják: a múlt haladó hagyományaira támaszkodottan kell napjainkat és jövőnket formálni.”⁴

A *Népünk életéből* című kötet előszavában ki is fejt, hogy miért van égető szükség erre a munkára. „Napjainkban egyre nagyobb az érdeklődés a honismereti munka iránt. Ez az érdeklődés annak a jele, hogy a közvélemény széles körei kíváncsiak a történeti múltra nemcsak általában, hanem saját szülőföldjük, lakóhelyük, munkaterületük egykori élete iránt is. Egyre szélesebben bontakozik ki bizonyos lokálpatriotizmus, amellyel együttjár az illető hely iránti felelősségérzet, áldozatkészség, szocialista szellemű tettrevágyás, tenniakarás.”⁵

A szakkörök munkáikkal helyi pályázatokon vettek részt. 1958-tól már a néprajz is szerepelt a felhívásban. Ennek eredménye, hogy 1958-ban 3, 1959-ben 7, 1960-ban 5, kollégista pályázott néprajzi dolgozattal. A legjobbak beküldésre kerültek az Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatra. 1959-ben VI., 1960-ban V. díjat nyertek.

Az 1960-as években a honismerettel, helytörténettel foglalkozó elődök példáját követve kapcsolódott be a helyismereti mozgalomba Matyóföld és környéke. Építve azokra az ősökre – Istvánffy Gyulától kezdve Herkely Károly, Bodgál Ferenc és Györffy Istvánon át napjainkig –, akik eddig megörökítették Mezőkövesd szellemi és tárgyi emlékeit, köztük a népművészetet a hímzéstől az építészetig.

A második világháború utáni időszakból, a teljesség igénye nélkül, meg kell említenünk pár nevet, akik a mozgalom lelkes hívei voltak: Dala József, Lukács Gáspár, gyűjtőmunkájának eredménye a mai Matyó Múzeum alapja. Velük együtt kell említeni Kiss Gyulát is.

Bodgál Ferenc matyó népriseletben

3 Rémiás Tibor: Megyei honismereti periodikánk 30 éve és pályázatunk 50 éve. Szülőföldünk 2011. 108.

4 Zupkó Béla (szerk.): Népünk életéből. Mezőkövesd, 1964. 3.

5 Zupkó i. m. 1.

Az ő nevükhöz kapcsolódik az az időszaki kiadvány, amely több mint 50 éve folyamatosan közli Matyóföld helytörténeti írásait.

Külön kell megemlítenünk Hajdú Ráfis Jánost, a mezőgazdasági gépek és eszközök gyűjtőjét, a mai Hajdú Ráfis János Mezőgazdasági Gépmúzeum megalapítóját, valamint Kiss Józsefet, a matyó hagyományok és népdalok gyűjtőjét. Az 1960-as években magnóra felvett eredeti dalokat, hozzá tartozó szokásokat, játékokat nem csak könyvben, de CD-lemezen is megjelentette. Barsi Ernő zenetanár nevét, aki Sály község hagyományai mellett feldolgozta a Rába környéki falvak ének-zenei hagyományait. Ötletgazdája volt a Sályi Napok elindításának. Az első Sályi Napokon – a faluhoz kapcsolódó híres embereknek, többek között Eötvös Józsefnek – 6 emléktáblát avattak. A másodikra jött ez a gondolat: „*E nagy emberek emléke, életműve, akkor válik igazán életet, jövőt formáló erővé, ha időközönként alaposabban is vizsgálat alá vesszük azokat, és a hozzájuk kapcsolódó versek, dalok, művészeti alkotások megszólaltatásával, bemutatásával is igyekszünk élővé varázsolni alakjukat.*”⁶

Szlovák Sándor helytörténész Mezőkövesd városhoz kapcsolódó nevezetes emberek életét, köztük Zsóry Lajos munkásságát kutatja. Baranyi Dezső a szentistváni népdalokat, játékokat, szokásokat szedte csokorba, aminek alapján mutatják be minden évben a szentistváni gyermekjátékokat és a lakodalmast mint idegenforgalmi látványosságot.

Még egyszer kell említenünk Kiss Gyula nevét, akinek ebben az évben ünnepeljük születése 100. évfordulóját. Ő helytörténeti munkássága mellett a megye számtalan községéről írt maradandó szociográfiát. Szentistván (1964) gazdasági, társadalmi, művészeti viszonyairól írt munkáját a magyarok mellett a müncheni Szabad Európa Rádió és a londoni rádió (BBC) is méltatta. Következett Szomolya (1966), Bükkszerc (1966), Cserépfalu (1966),

Bogács (1969), Sály (1970), Tard (1970), Miskolc (1970), majd a Matyóföldi Helytörténeti Közleményekben az egész járást tekinti át (1971), ez után sorra került Mezőnagymihály (1972), Mezőkeresztes (1982), Tibolddaróc, Kács, Csincse (1984), Mezőcsát, Leninváros (1974), Borsodnádásd (1971), Sajószentpéter (1980), Putnok (1976). De folytathatnánk a sort Abaúj, Zemplén községeivel, Szikszótól Tarcalon át Karcsaig, vagy Krasznokvajdától Rakacán át Debrétéig.⁷

Zupkó Béla vezetésével a fent említett önkéntes tanárokkal megindulhatott az intenzívebb honismereti munka. A mozgalom megindulásához az alapok – az „ösi” önkéntes kutatóknak köszönhetően és a Földes Ferenc Kollégiumában jól működő néprajzi szakkört helyismereti kutatással kiegészítve – a szellemi tőkével rendelkező szakemberek és a gimnáziumban tanuló megyei diákok rendelkezésre álltak. A szakköröket bemutatókkal, idősek elbeszéléseivel, író-olvasó találkozókkal, néprajzi előadásokkal színesítették.

A gimnáziumi diákok a megye egész területéről származtak, így kisugárzó tevékenységükkel szinte az egész megyére kiterjedő helyismereti gyűjtőmunkát tudtak végezni. A tanévben és szünetekben saját falujukban keresték fel az idősebb embereket, adatokat, meséket, történeteket, népszokásokat, népdalokat, tárgyi emlékeket gyűjtöttek.

A szakkörökön szakavatott vezetővel, egymást inspirálva mondták el és mutatták be, hogy szülőfalujukban milyen tárgyakat letek, és milyen szellemi hagyatéokra bukkantak. Kitérő ötletnek bizonyult, hogy ezzel egy időben fotó szakkör is indult a kollégiumban. Így a lakóhely környezetét, épületeit, és a kutatás közben előkerült tárgyakat, illetve viseleti darabokat meg tudták örökíteni. Fontos volt ez! Átalakulóban lévő világunkban, ha példá-

6 Barsi Ernő: Sályi napok 1986. Honismeret 1987/1. sz. 69.

7 Kápolnai Iván: Kiss Gyula író honismereti munkásságáról. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 44. 2005. 685–690.

ul csak a matyó viseletre gondolunk, amely gyorsan változott, a népviseletet fokozatosan váltotta fel a polgári öltözet. A nők még hosszú matyó szoknyát hordtak, de a *litya* helyett már modern kardigánt vettek magukra.

A kollégiumban 1961. szeptember 15-én 18 diákkal önálló néprajzi szakkör alakult a nagy matyó kutató, Györffy István nevével. A mozgalom szele már érződött, mert 1961-ben 15 tanuló nyújtott be néprajzi munkát a helyi kollégium pályázatára. A legjobbak részt vettek a megyei és országos versenyeken. Ebből az Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatra beküldött pályamű felemelt IV. díjat nyert.⁸

Kutatásuk tanulmányok formájában látott napvilágot. A legjobb pályaművekből a kollégium kiadásában 1964-ben *Népünk életéből* címmel kötet jelent meg. A könyvben Tiszababolna, Tiszakeszi, Gelej, Mezőnagymihály, Mezőkeresztes, Emőd, Bükkzsérc, Cserépváralja, Rakacaszend, Mezőszemere, Nagyecser, Szentistván, Tiszakeszi és Mezőkövesd életéből különböző eseményeket örökítenek meg. Szinte hihetetlen, hogy mennyi pályamű és mennyiféle téma került feldolgozásra. Nem is gondolták azok, akik kezdetekben falujuk történéseit összegyűjtötték, hogy 50 évvel később, amikor a falumonográfiák a virágkorukat élik, az ő munkájuk lesz az alapja a községükről szóló könyveknek. De nem csak ebben, hanem az 1966-ban megjelent *Borsod megye népi hagyományai* című műben is olvashatunk honismereti írásokat a mozgalomban résztvevőktől. A szakkör megszűnése után a kollégiumban ezt a munkát az évenként megrendezésre kerülő Honismereti Napok vették át Szlovák Sándor vezetésével.⁹ Sok lenne felsorolni azon tanárok és önkéntesek neveit, akik lelkes munkájukkal hozzájárultak a mozgalom sikeréhez.

Később a gimnáziumok mellett az általános iskolák is bekapcsolódtak a honismereti mozgalomba. Igaz ugyan, hogy az általános vélemény az volt, hogy a 13–14 éves tanulók még „kicsik” erre a feladatra, de Kiss József ennek ellenére a 3-as iskolában 1964-ben megalakította a honismereti szakkört, amely a mozgalomban úttörő volt. Kettős céllal: az egyik a hazaszeretetre való nevelés, a másik a múlt feltárása mellett megismerni a jelent. A tanulók két csoportban dolgoztak. A csoport egy része tárgyi emlékek gyűjtésével foglalkozott. Buzgalommal kutatták át a padlásokat, ahonnan régi képek, summás könyvek, pénzek stb. kerültek elő. A csoport másik fele a szellemi kincsek után kutatott sikerrel. Sok történetet, mesét, babonát, lakodalmi szokást stb. vetettek papírra. A gyakorlat azt bizonyította, hogy nem csak érdemes, hanem kell is foglalkozni általános iskolában is ezzel a kérdéssel.¹⁰

1980-as felmérés szerint térségünkben a következő általános iskolákban folyt honismereti tevékenység. Sályban a Gárdonyi Géza Honismereti Kört Barsi Ernő, Tardon a Honismereti Szakkört Szikszai Imre, Borsodivánkán a Honismereti Szakkört Hegedüs Tibor, Szomolyán a Honismereti Baráti Kört Kovács Antalné vezette.¹¹

Az elkezdett munkát ma sem hagyják figyelmen kívül. Városunkban jelenleg is folyik minden iskolában évenként megrendezésre kerülő honismereti témanap vagy témahét. Minden évben más és más téma kerül a középpontba. A tanulók előre felkészülnek az adott témából, ismerkednek a város nevezetességeivel, híres emberekkel, tablókat, filmeket készítenek. A hetet rendszerint vetélkedővel zárják. Beszámolnak tapasztalataikról, élményeikről.

8 Zupkó Béla: Öt éve munkálkodik a Kollégium néprajzi szakköre. *Matyó föld* 1965/2. sz. 21.

9 Összesített kimutatás a Megyei Szellemi Vetélkedőkről és a Honismereti Napokról. In *Szlovák Sándor: Az internátustól a kollégiumig 1917–2002. Mezőkövesd, 2004. 213–222.*

10 Kiss József: Honismereti munka a mezőkövesdi 3. sz. általános iskolában. *Matyó föld* 1967. 50–55.

11 *Alföldi Lászlóné: Honismereti közösségek megyénkben. Szülőföldünk* 5. 1982. 52.

A Szent Imre Általános Iskolában Kispál Pálné osztályfőnök egyik témahetet az alábbiakban foglalta össze: „A projekt a TÁMOP 3.1.4 ÷»Kompetencia alapú oktatás, egyenlő hozzáférés – Innovatív intézményekben« című pályázat keretében valósult meg. A programban a tagiskola 5.a osztályos diákjai vettek részt. A matyósággal kapcsolatos témaköröket változatos módszerekkel dolgozták fel a tanulók, tanítási órákon kívül, egész héten délelőtti és délutáni időkeretben. Az előkészítő héten a diákok megismerték a tervezetet, csoportokat alakítottak, feladatokat vállaltak. Tárgyi emlékeket gyűjtöttek, közben lázasan dolgoztak a választott témakörükben. Utánajártak a matyóság eredetének, a régi matyó építkezés sajátosságainak. Régi szavakat, kifejezéseket, ragadványneveket kutattak fel. Lejegyezték a hagyományos matyó ételek receptjeit, ünnepekhez kapcsolódó népszokásokat gyűjtöttek. Az anyagból tablótákat készítettek.

A témahét első napján sétát tettek a Hadas városrészben, megfigyelték a régi településszerkezetet, fényképeztek, jegyzeteltek. Ezután kézműves-foglalkozásokon vettek részt, mézeskalácsot díszítettek a Mézeskalács Házban, gyékényeztek a Népi Művészetek Házában. A délelőttöt a Játékházban zárták. Láttak régi szövőszéket, megismerték a fonáshoz használt eszközöket. Csodálkoztak, milyen egyszerű, mégis ötletes játékok készültek régen gyékényből, csuhéból, szalmából. Ebéd után az iskolában tevékenykedtek. Élményeikről rajzokat készítettek, matyó motívumokat rajzoltak, festettek.

A második napon népviselet-bemutatót láttak a Népi Művészetek Házában. Néhányan arra is vállalkoztak, hogy beöltözzenek a gyönyörű, értékes ruhákba. Ezután ellátogattak a Kisjankó Bori Emlékházba, ahol sok érdekességet hallottak az egyik leghíresebb matyómin-ta-rajzoló életéről és tevékenységéről. Később Fehér Tibor népi iparművész műhelyében jártak, ahol bepillantottak a régi fazekasmesterség titkaiba. A délelőtt utolsó programja Gari Takács Margit, a nagy matyó mesemondó egykori házának megtekintése volt. A műemléképületben sok népi hangszerrel ismerkedtek meg a tanulók.

A harmadik napon az egész délelőttöt a Matyó Múzeumban töltötték. Múzeumpedagógiai foglalkozás keretében ismerkedtek meg a matyó népcsoport tűnőben lévő életmódjával. Később egy kisfilmet tekintettek meg a fazekasmesterségről, majd kisebb tárgyakat készítettek agyagból. A fűrésztő munka után jólesett az ebéd. Mindenkinek nagyon ízlett a hagyományos matyó étel, a göfűs, amit a szülők főztek. Délután a Mezőgazdasági Gépmúzeumban tekintették meg a paraszti és uradalmi gazdálkodáshoz használt gépeket és munkaeszközöket.

Az utolsó napon az iskolában tevékenykedtek. A csoportok beszámoltak az előkészítő héten végzett munkájukról, bemutatták a témájukról készített projekteket. Ezt követően a témahét anyagából összeállított vetélkedőn vettek részt. A délelőtt lezárásaként egy matyó süteményt, a herőcét kóstolták meg.

A témahét lezárásaként kiállítást rendeztünk iskolánk tornatermében. Az ünnepélyes megnyitón népszokásokból és gyermekdalokból összeállított színpadi játékot adtak elő a gyerekek Csucsujgató címmel, Kiss József gyűjtéséből. Ezután beszámoltak a héten végzett munkájukról. Az ünnepséget matyó néptáncsal zárták. A kiállítást az érdeklődők a Szent Imre Tagiskolában tekinthették meg. A tanulók nagyon élvezték, hogy egy hétig nem kell iskolába járniuk, helyette számukra érdekesebb módon, több oldalát megvilágítva foglalkoztak a témával. Tetszettek nekik a foglalkozások, jól érezték magukat a témahét során.¹²

12 Kispál Pálné: Témahét a Szent Imre iskolában. Mezőkövesdi Újság 2016. május 16. 3.

***A Matyóföld szerkesztősége a Művelődési Ház előtt
(Első sor balról jobbra Kiss Gyula, Sárközi Zoltán, Dala József, Lukács Gáspár,
második sor balról jobbra Mórítz Miklós, Kruszely Károly, Kápolnai Iván,
Pap János, Papp Endre, Zupkó Béla, Laboda Kálmán, Juhász József)***

Az elkezdett munkát városi és járási szinten a Városi és Járási Könyvtár, a *Matyóföld* periodika szerkesztősége, a Matyóföldi Alkotók és Művészetpártolók Egyesülete, a Városcsépítő és Városvédő Egyesület tagjai folytatták, folytatják. Hogy csak egy példát említsünk. A könyvtárban működő Irodalmi Kör *Matyó líra, matyó dal* címmel egy estére szóló irodalmi műsort állított össze. Helyi és környékbeli költők verseit, a környék népdalait, szokásait mutatták be, helyben és a környező településeken. Ezzel is felhívva a figyelmet az értékek fontosságára. De nem csak a területünk községet keresték fel, hanem a megye több részén is részt vettek (Miskolc, Tokaj) műsorukkal. Ezt a látogatást viszonzta pl. Tokaj honismerettel foglalkozók köre, bemutatva munkájukat. Így megismerhették egymás értékeit, szokásait, szellemi hagyatékait.

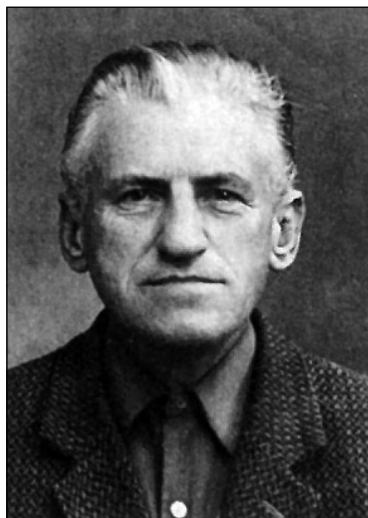
A helyi kutatók munkáit, tanulmányait a *Matyóföld* periodika, az 1988-ban újraindított *Mezőkövesdi Újság*, a *Bükkalja* című kistérségi havilap, majd a negyedévenként megjelenő *Kaptárkövek* mellett több helytörténeti tanulmánykötet is megörökítette.

Csirmazné Cservényák Ilona

Száz éve született Pancza Ernő, A Népművészet Mestere

1916-ban a Pozsony megyei Alsószeliben született. A kovácsszakmát sajátította el. Lakosságcserevel került a második világháború után Magyarországra. 1969-ben költözött Dombóvárra. Egészségi állapota miatt 1971-ben leszálalékolták, ekkor kezdte készíteni a paraszti múlt emlékeinek makettjeit, az egyszerű eszközök-

től a cséplőgépig. Tizenhét év alatt 225 darabra nőtt a gyűjteménye. Ezekkel a tárgyakkal kívánt emléket állítani a magyar parasztságnak és megismertetni az ifjúságot a régmúlt használati eszközeivel.

Dombóváron az első kiállítást 1994-ben Éles Simon, a Kertbarát Kör elnöke nyitotta meg. A népes közönség láthatott cséplőgépet, lovas kocsit, patkolásra váró lovat, Jancsi-bakot, répavágót, gőzgépet, vasgerebent, ökörfogatot stb. Dombóváron kívül sok helyen gyönyörködhetnek munkáiban. Többek között Pakson, Csomában, Taszáron, Pécsen, Kaposváron, Bonyhádon, Szekszárdon, Komáromban, Kecskeméten.

Ernő bácsival többször beszélgettem és minden alkalommal elmondta, hogy azt szeretné, ha munkái múzeumba kerülnének. Biztató szavakat csak a kaposvári kiállítása után kapott. „A falusi élet és munkavégzés elveszített, elkótyavetyélt vagy modernebbre cserélt eszközeinek szinte mindegyike megtalálható ebben a művészien megmunkált kollekciónban. A népi kultúrának emléket állító, annak részét is képező együttes nem egy darabja művészi értéket képvisel.” Az akkori Pannon Agrártudományi Egyetem Kaposvári Állattenyésztési Karán bemutatott kiállítása kapcsán fogalmazták meg e sorokat. Tolna megyében akkor nem volt érdeklődés munkája iránt. Akkor abban bízott, hogy Somogyban elhelyezhető lesz a kiállítási anyag, de sajnos életében ez sem valósulhatott meg.

Népművészeti Nívódíjjal 1995-ben, a Pro Oppidio Dombóvár díszpolgári címmel 1996-ban tüntették ki. 1996-ban hunyt el. A dombóvári temetőben pihen, most már feleségével együtt, aki 2013-ban halt meg.

A Föld Napjához kapcsolódóan nyílt utoljára kiállítás Dombóváron 2013. április 22-én a Gyár utcai DÖPTE bázison Pancza Ernő népművész-kézműves munkáiból. Előtte 1996-ban láthatta Dombóvár lakossága a fából és fémből készült mezőgazdasági eszközöket. A kiállítást az örökösök, felesége, Ilonka néni és fia, Pancza Béla rendezték be. A megnyitón Molnár István, az Agrár-Béta Kft. igazgatója kiemelte, hogy milyen jók az ehhez hasonló alkalmak, amikor visszagondolhatunk a múltunkra. Arra a múltra, amellyel kapcsolatosan semmi szégyenkezni valónk nincs, hiszen a magyar mezőgazdaság mindig a világ élvonalában volt. A kiállított tárgyakat látva jó elgondolkodni egy kicsit a múltunkról, s egyben a jövőnkéről is.

A város vezetése több alkalommal is próbálkozott a hagyaték megvásárlásával. Szabó Lóránd polgármesterrel felkerestük özvegyét, Ilonka nénit ebben az ügyben. Azóta ő is

elment szeretett férje után. Sajnos az örökös és az önkormányzat több próbálkozás után sem tudott megegyezni. 2016 őszén a dombóvári Helytörténeti Gyűjteményben szeretettünk volna egy emlékkiállítás rendezni Ernő bácsi emlékére, amely szintén meghiúsult. Jómagam tartom a kapcsolatot fiával, a szomszédos Somogyban élő Pancza Bélával, aki őrzi a páratlan agrártörténeti hagyatékot. Továbbra is bízom benne, hogy nem kerül illetéktelen kezekbe.

Bodó Imre

In memoriam Vas István (1935–2016)

Ismét szegényebb lett Szigetvár értelmisége, egy kiváló történész, helytörténeti kutató és nagy tanáregyéniség távozott el közülünk az örökkévalóságba.

Vas István 1935. február 24-én született Budapesten. 1939-ben Bajára, édesapja szülővárosába költöztek. Elemi iskolai tanulmányait a Bajai Tanítóképző Intézet gyakorló iskolájában végezte, majd a ciszterci rend III. Béla Gimnáziumában folytatta tanulmányait. Az iskola államosításakor átkerült a Bajai Tanítóképző Intézetbe, ahol 1953-ban kitűnő eredménnyel végzett. A gyakorló évet a nemesnádudvari Állami Általános Iskolánál töltötte, majd 1954-ben szintén kitűnő minősítéssel tanítói diplomát szerzett.

Baranya megyébe került, s egészen 1958-ig a bogádmindszenti Általános Iskolában tanított. 1957-ben felvételt nyert az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem szakos levelező tagozatára, amelyet vörös diplomával végzett el. Közben megnősült, felesége Ternesz Magdolna egy életen át hűséges társa volt. 1958-ban Vajszlóra, az Ormánság „fővárosába” helyezték át, ahol az általános iskolában szaktárgyait tanította. 1962-ben Sellyére, az akkor szerveződő gimnáziumhoz került, ahol igazgató-helyettes, majd 1966-tól igazgató volt. Innen útja 1970-ben Szigetvárra vezetett, ahol 27 éven át – egészen nyugdíjba vonulásáig – a Zrínyi Miklós Gimnázium igazgatója volt. Kiváló tanárként és rátermett vezetőként rangos intézményt irányított. Nevéhez fűződik az egészségügyi szakközépiskolai képzés megszervezése is.

A hely történelmi szelleme őt is magával ragadta, s tagja lett a Molnár Imre tanár úr által alapított Szigetvári Várbaráti Körnek, és bekapcsolódott a helytörténeti kutatásokba. Legjelentősebb munkái a Várbaráti Kör Kiskönyvtára sorozatban jelentek meg: *Szigetvár ostroma 1566-ban* (2004), *Szigetvár visszafoglalása a töröktől* (2009), *Szigetvár hőskora* (2016).

Tudományos igényű, de köznyelvi megfogalmazású könyvei igen népszerűek, többször került sor utánnyomásukra.

A város történelmi múltja számtalan dolgozatának lett témája: *Az Országos Védegyelet Szigetvári Osztályának története* (Zselici Dolgozatok, 1973), *Adalékok Szigetvár mezőváros XVI. századi fejlődéséhez* (Zselici Dolgozatok, 1981), *Szigetvár vonzaskörzetének történeti alakulása a XIX–XX. században* (MTA Dél-Dunántúli Tudományos Intézete, 1981), *Szigetvár és Kossuth Lajos történelmi kapcsolatai* (A Zrínyi Miklós Gimnázium 50 éves jubileumi kiadványa, 2002).

Szívesen foglalkozott a város iskoláinak történetével is: *A szigetvári Zrínyi Miklós Gimnázium története* (A gimnázium 25 éves jubileumi kiadványa, 1978), *A Szigetvári Polgári Iskola története* (Szigetvár, 2002), *A Tinódi Lantos Sebestyén Általános Iskola 100 éve* (Az iskola jubileumi évkönyve, 2006).

2006-ban Szigetvár Város Önkormányzata és a Szigetvári Várbaráti Kör kiadásában ismét megjelent a *Szigetvár története*. A monográfia 4 fejezetének is szerzője volt Vas István (Szigetvár az 1848/49-es polgári forradalom és szabadságharc időszakában, Szigetvár 1966–2002, A 18–20. századi oktatás története, A település sporttörténete).

Sokoldalú érdeklődése minden területen magas színvonalú tevékenységgel párosult. Állandóan tevékenykedett a sportéletben: vezette a gimnázium atlétikai szakosztályát, atlétikai edzőként elérte, hogy tanítványai összesen 8 országos bajnokságot nyertek serdülő és ifjúsági korosztályban. Irodalmi színpadot vezetett Sellyén és Szigetváron is. Kedvelt hobija volt a bélyeggyűjtés, e téren nemzetközi hírnévre tett szert, nagy vilákiállításokon 5 aranyérmert nyert. 1996-ban az Alpok- Adria kiállításon, 2000-ben a HUNPHILEX kiállításon megkapta a *Nemzeti Nagydíjat*. Tagja volt a MABÉOSZ elnökségének, szerepet vállalt az ifjúsági bélyeggyűjtő körök munkájának segítségével. Számos publikációja jelent meg a *Bélyeggyűjtők kézikönyvében*, a *Philatelica* tudományos folyóiratban és a *Filatéliai Szemlében*. Hatalmas festménygyűjteménye volt és nagy állatbarátként tartották számon a városban.

Munkáját folyamatosan számtalan kitüntetéssel ismerték el, amelyek közül a legjelentősebbek: *Kiváló Tanár* (1976), *Baranya Megye Közoktatási Díja* (1982), *A Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztje* (1997). 1998-ban Szigetvár város *díszpolgárává* választották.

2016. november 1-jén hunyt el Szigetváron. 2016. november 10-én a Turbéki temetőben – a város által adományozott díszsírhelyen – helyezték örök nyugalomra.

Kolics Pál

Az Év Fája, 2017: a vadalmafa

Az alma már az ókori hitvilágban is fontos szerepet töltött be, a hiedelmek közül bevezetéképpen itt csak néhányat sorolunk fel: – Nemezis almafaágat tart kezében, amely a görögök hite szerint belépő az elíziumi mezőkre. – Eredetileg az olimpiai játékokon, Olümpiában, a győztesek almafaágat kaptak, s csak a hetedik olimpiától, Kr. e. 748-tól tértek át a vadolajág adományozására. – A hellén hitvilágban az almafának külön nimfái vannak, a Méliák. – Odüsszeusz ellenfele nevezetes birkózásában Philoméleidész volt, akinek neve „kedves az almafanimfáknak” jelentéssel bír. – Az *Odüsszeia* XXIV. énekében Odüsszeusz apja, Leártész a kertjükben lévő tíz almafa felismerése alapján hitte el, hogy fia tért vissza, kit már egész Ithaka régen halottnak vélt. – A *Biblia* ír egy tappuach nevű növényről, amit

a legtöbb bibliafordító almának értelmezett, ezért szinte minden festmény az első emberpárt a bűnbeeséskor almával a kezében örökíti meg.

De a hitvilágon túl a mondavilágban is ott találjuk az almát, elég Tell Vilmos vagy Newton almájára gondolni, s az uralkodói jelkép is almában testesül meg (országalma), a szülő-gyermek összehasonlításra pedig gyakran használjuk „Az *alma* nem esik messze a fájától” mondásunkat.

NÉVFEJTEGETÉSEK

Linné 1753-ban megjelent *Species Plantarum* című művében a körtéket és az almákat még egy nemzetségbe (*Pyrus*) vonta, később, 1768-ban Philip Miller angol botanikus állította fel az almák számára a *Malus* nemzetséget. Az almáknak ma 52 faja ismert, amelyek kizárólag az északi félteke mérsékelt övében élnek, Közép-Európában mindössze egyetlen faj, a vadalma található. A *Malus sylvestris* tudományos név esetében a nemzetségnév a latin köznyelvi alakból származik, amelyet az ókori rómaiak használtak az almafára, s az ógörög *malosz* = gyapjas, bolyhos szóra vezethető vissza, a szintén latin eredetű fajnév (*sylvestris*) erdeit, erdőben élőt jelent, amellyel a faj élőhelyére utalt leírója.

A magyar okiratok az almafát gyakran említik, 1217-től lehet ezt a fajt adatolni (*ad arborem mali*), 1225-ben *inde currit ad almafa*, 1237-ben *agas almafa* az írásos adat. Egyértelműen azonban általában nem derül ki, hogy a vadalmáról vagy a nemes almáról van-e bennük szó. Számos helységnevünkben is szerepel az alma neve, így Almamellék, Almakút, Almásháza, Almásfüzitő, Almáskamarás, Almáskeresztúr, Balatonalmádi, Magyaralmás őrzi e fajnevet, miként több családnévben is felbukkan, illetve keresztnévként is egyre gyakoribb lesz. A magyar nyelvbe az ótörökből került az alma szó, a kirgiz nyelvben szintén *alma*, míg az oszmán-török nyelvben *elma*, a csuvas nyelvben *ulma* alakban él tovább. A vadalma neve a *Besztercei szójegyzékben* (1395 körül) és a *Schlägli szójegyzékben* (1405 körül) már felbukkan.

SZÁRMAZÁSA

Az alma nemzetség ősi tagjai Délkelet-Ázsiában alakultak ki, a Kréta időszak végétől ismertek képviselői az akkori trópusi és szubtrópusi hegységekből. Az utolsó jégkorszak, a pleisztocén alatt jelentős fajdifferenciálódás és terjedés következett be náluk. A mai vizsgálatok alapján a kaukázusi almából (*Malus orientalis*) ekkor hasadt ki a vadalma (*M. sylvestris*), és Kelet-Európán át a Duna- és a Dnyeper-medencéjén nyomulva szinte egész Európát meghódította.

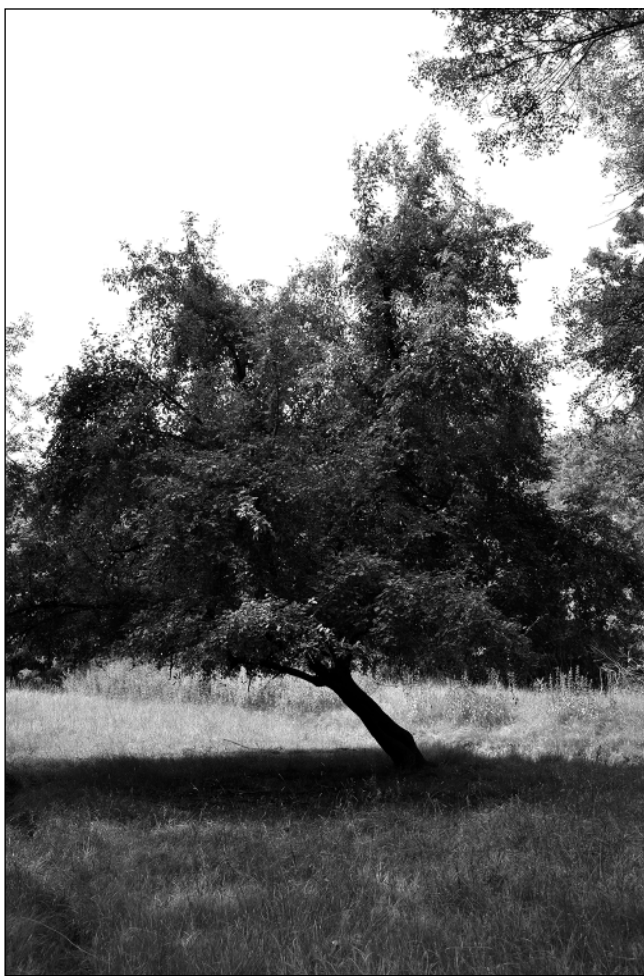
A Közép-Európában található kőkorszaki települések (pl. svájci cölöpipítmények) feltárása során már megtalálták a vadalma elfelezett, szárított terméseit, ami azt mutatja, hogy ekkoriban már gyűjtötték és raktározták e fajt. A bronzkorban már nálunk is gyűjtögettek a vadalmát, erre utal a Pákozd-Vár melletti feltárás, illetve a Lászlófalva-Szentkirály melletti végzett ásatás, ahol nagyobb mennyiségű vadalma magot találtak. Fonyód-Bélatelep késő népvándorlás kori települése mellett pedig mumifikált termése került napvilágra.

A kultúralmák létrejöttét viszont még most is jelentős homály fedi. A nemes almát (*Malus domestica*) korábban polihibrid eredetűnek vélték, több szülőfajt feltételeztek nála, így egyesek a vadalmát is közéjük gondolták. A napjainkban végzett molekuláris genetikai vizsgálatok viszont azt igazolták, hogy szülőfajai között az Altáj-almának (*M. sieversii*) tulajdonítható a legnagyobb szerep, a többi feltételezett almafaj nem vagy csak elenyészően játszott kialakításában. A nemes alma kultiválására egyébként az első nyomokat az ázsiai térségben, s nem Európában találjuk.

ALAKI JEGYEI

A vadalma általában 6–10 méter magasra növekvő fa, esetenként csak cserje, amely ritkán, főként erős oldalárnyalás miatt nyugul fel ennél magasabbra. Idős példányai gyakran több-törzsűek, amelyek úgy keletkeznek, hogy még a fa életében feltörnek gyökfősarjai, s a törzspusztulása után, kellő megvilágítás esetén azok megerősödnek. Törzsmérete életkorának végén 20–25 centimétert tesz ki, kivételesen ismertek ennél vastagabb egyedei is, amelyek 25–45 centiméter törzsméretével büszkélkednek. Szürkésbarna kérge szabálytalan pikkelyekben repedezik fel. A 80–100 éves példányok már matuzsálemnek számítanak, ugyanis a gesztkorhadás hamar végez az egyedekkel. (Rostock közelében, Stubbendorf határában néhány éve elpusztult rekordpéldánya 143 centiméter átmérőjű volt, korát közel 400 évesre tették.)

Koronája kerek vagy harang alakú, a vékony, kihajló gallyak és vesszők filigrán megjelenést kölcsönöznek a fának. A vadalmánál tévesen feltételezik, hogy hajtásrendszerében tövisek fejlődnek! Igazi ágatöviseket csak a vízajtásokon találunk, amelyeket a törzs alsó

Vadalmafa Gyula határában a Mályvádi erdőben

részén gyakran hoz. A gallyakon, ágakon ennek hitt képződmények azonban másképp keletkeznek. Itt arról van szó, hogy a fejlett, többéves rövidhajtásláncok – többnyire az erőteljes árnyalás miatt – elpusztulnak, beszáradnak, majd letörnek, s hegyes „tövisszerű” képződményt formálnak. Rügyei tojásdadok, sötét vörösbarnák, kisebbek és hegyesebbek a nemes almáénál. A rügypikkelyek többnyire kopaszak, csak az élük pilálás. Levelei méretben és alakban is nagy változatosságot mutatnak, fiatal levelei szinte kerekdedek, kifejtetten már elliptikusak vagy visszás tojásdadok, hosszuk 3–11 cm, szélességük 2,5–5,5 cm között változhat. A levéllemez vékonyabb a nemes almáénál, s a fonákon az érhálózat kevésbé emelkedik ki azokéhoz képest. Fontos bélyeg, hogy a vadalma levélfonája kopasz vagy legfeljebb csak az erek mentén finoman, később lekopaszodóan szőrös, míg a kultúralmáknál maradandóan gyapjas. Őszi lombszínéződése jelentéktelen, szürkészöld, barnászöld vagy esetleg fakósárga.

Kevés virágú álnyíró virágzatát a rövidhajtások csúcsán lombfa-

kadással egyidőben vagy kissé utána, április második felében, esős és hűvös időjárás esetén később hozza. A virágok nem borítják be egyenletesen a teljes koronát, mivel sok ágon csak két évente jelennek meg azok, s az ágak egy része így évente váltogatja egymást. Virágszíne sohasem tiszta fehér, hanem a rózsaszín különböző árnyalatait fedezhetjük fel rajta. A szirmok kívül sötétebbek, belül halványabbak, s a virágzási stádium kezdetén, bimbós állapotban a legtöbb rajtuk a piros szín, majd gyorsan halványulni kezdenek, s a lehulló szirmok már halványrózsaszínűek vagy szinte fehérek. Erős illatú virágait napközben méhek, reggel, este és hűvös napokon darazsak, éjszaka éjjeli lepkék porozzák be.

Vadalmafa virága és gyümölcse (Korda Márton felvétele)

Magas csersavtartalmú, fanyar ízű, sárgászöld, a napsütötte oldalon esetleg pirossal árnyalt, kemény húsú termése 2–3,5 cm nagy, többnyire gömbölyded, a nemes almakénál jóval kisebb. Terméskocsányának hossza többnyire megegyezik a termés hosszával. A termésen a kocsánynál és a csészénél alig található bemélyedés van. A termés szeptember-októberben ér, barna magjai gyengén mérgezőek.

ELTERJEDÉSE ÉS HAZAI ELŐFORDULÁSA

A vadalma elterjedési területe leginkább a kocsányos tölgyéhez hasonlítható, habár annak pontos határait nehéz megadni, ugyanis a nemes alma termesztési közege ezeken a határokon általában túlnyúlik, s e kultúrfaj elvadulásait sokszor nem ismerik fel, nem különítik el a vadalma természetes előfordulásaitól. Mai ismereteink szerint a vadalma areája nyugaton az Atlanti-óceánig ér, északon Nagy-Britanniában, a Skandináv-félsziget déli harmadában, a Ladoga- és Onyega-tavakig, a Volga felső folyásáig honos, s keleten is követi e nagy folyó vonalát. Dél-Európában már szórványosabb megjelenésű, szigetszerű előfordulásai

jobbára a hegységekben lelhetők fel. Gazdasági jelentéktelensége és biológiai tulajdonságai miatt a tájakról fokozatosan visszaszorult, sok helyről el is tűnt. Sajnálatos állapotú, állapítható meg, hogy az elterjedési területen belül a faj mindenütt ritka, már csak szórvány megjelenései, kis egyedszámú, sokszor csak egyetlen egyedtel szemlélő populációi vannak, emiatt valamennyi országban valamilyen mértékben veszélyeztetett e faj.

Hazánkban a síkvidékektől a középhegységekig egyaránt megtalálják létfeltételeit, mely termőrétegű, tápanyagokban gazdag, jó vízellátású talajokat kedvel. Az alföldeken az árterek keményfás ligeterdeinek jellemző elegyfaja, talán nem véletlen, hogy a középkorban gyümölcsöseink java részét ilyen helyeken alakították ki, s itt végezték nemesítő munkájukat az ún. „*ojtogató emberek*”, akik a nagytermésű kultúralmákat oltották a vadalma egyedekre. Aligha lehet nálunk a középkorban rendszeres almatelepítésről és -termesztésről beszélni, valójában az almafákat is tartalmazó erdőkből a többi fafajt kivágták, az almákat meghagyták, s legfeljebb csemeték ültetésével besűrítették a hagyásfák környékét. Megtáláljuk a hegy- és dombvidékek patak menti ligeterdeiben is, különösen akkor, ha azok rétekekkel vagy más, nem erdő művelési ágú területekkel érintkeznek. Ezekon kívül természetes élőhelyei közé tartoznak még a gyertyános-tölgyesek, s ritkábban az egyéb, szárazabb termőhelyű tölgyesek is. Igazán a vadalma az erdőszéleken, tartósan felritkult foltokon érzi jól magát, itt kapja meg a virágzásához és termésérleléséhez szükséges fény mennyiséget, a zárt erdőbelsőből az intenzív erdőgazdálkodás és a gyenge versenyképessége miatt szorult ki. Ezekon kívül félkultúr élőhelyeken, csenderesekben, mezsgyéken, fás legelőkön is gyakran fellelhetjük.

VESZÉLYEZTETETTSÉGE

A vadalmára a múltban és a jelenben is több veszélyforrás leselkedett és leselkedik. Ezek közül az egyik, hogy magoncait és sarjait a vad előszeretettel károsítja, s emiatt szorul vissza. A másik ok, hogy napjainkban a termőkorú fák gyakran olyan nagy távolságra találhatók egymástól, hogy a kölcsönös beporzásnak nincs esélye, s emiatt beltenyésztettség lép fel. A harmadik az ún. introgresszió veszélye. Ez elméletileg az európai almakultúra kezdete óta áll fenn, amely az ókori görögökig, majd a római korig vezethető vissza. A nemes alma, amelyet egyre kiterjedtebben és egyre több fajtaban ültettek, folyamatosan hibridizálódott a vadalmával, s az utódok egy részének génállománya így különböző mértékben keveredetté vált. Ez az introgresszió a vadalma genetikai állományának megváltozását eredményezte és eredményezi, amelyet korábban borulátóbban értékeltek, manapság azonban a genetikai vizsgálatok azt igazolták, hogy a vadalma ma meglévő számos egyede megőrizte a faj genetikai identitását. Napjainkban a tiszta és változatos génállomány fenntartása problémás, részben a hibridizáció, részben a csekély egyedszámból adódó beltenyésztettség miatt, ezért a vadalma a jövőben csak emberi segítséggel maradhat fenn!

FELHASZNÁLÁSA

A vadalmát, szerény méretei miatt, az erdész csak harmadrendű faként tartja számon, s emiatt kevés figyelmet szentel neki. Faanyaga nehéz, kemény, szívós, rövid rostú, gyalulva finom, sima felületet ad. Viszont a faanyag manapság a törzs csekély méretei, gyakran csavart növése, térgörbése, alacsony elágazódása miatt kevésbé kedvelt, azt napjainkban már nem szokták feldolgozni, legfeljebb csak tűzifaként hasznosítják.

Termése a vadgazdálkodónak kitűnő takarmányt szolgáltat, különösen a szarvas és a vaddisznó kedveli, de a madarak és a kisemlősök is szívesen fogyasztják azt. A középkorban a háziállatok, különösen a sertés és a marha táplálásában jelentős szerepe volt, nem vé-

letlen hát, hogy az 1562-ben kiadott nassauai erdőrendtartás már megtiltotta a vadalmafák kivágását! Ínséges időkben az emberek is ráfanyalodtak termésére, nyersen, szárítva, főzve és sütve is fogyasztották azt. A mókus és az egerek eszik a vadalma magját, miközben sok magot szét is hurcolnak, gyakran „élelmiszerraktárakat” létesítenek, s ezáltal a fa terjedését előmozdítják. Terjesztői gyakran pihennek erdőszéli fákon, így a magok az ürülékkel együtt jutnak ki a szabadba, ezért is találunk erdőszéleken sok vadalmát.

Korábban fáját szívóssága miatt órafogaskereknek fogaihoz és meghajtoművekhez használták, a kocsigyártó pedig a legtartósabb szántalpakat készítette belőle. Faanyaga esztergályozásra is alkalmas, az asztalos pedig jó gyalulhatósága miatt használta szívesen, de készítettek belőle szerszámnyeleket, fogantyúkat is. Ezenkívül a legjobb vonalzó és rajztáblák készültek belőle. A fafaragó is szívesen dolgozott vele, bizarr alakú törzsrészeiből különböző faragványok, például fatalák, fapoharak, szobrok készültek. Kérgének belső részéből, timsó hozzáadásával, azt a szép sárga színt állították elő, amit a franciák filage mordant-nak (maró pác) neveznek. Gyümölcséből annak idején zselé, almabor, pálinka és ecet készült, illetve magas C-vitamin tartalma miatt teát főztek belőle, amit láz, megfázás és hasmenés ellen javallottak.

Napjainkban a vadalmának, ennek az elfelejtett fafajnak az erdei biodiverzitás fenntartásában van fontos szerepe, mint láttuk, számos élőlény kötődik hozzá. Lényeges az is, hogy törzse a hatvanadik életéve körül többnyire gesztkorhadás áldozata lesz, odvak keletkeznek benne, s így sok odúlakó madárnak és kisemlősnek nyújt búvó- és szaporodóhelyet. Gazdasági jelentőségéhez járul, hogy virágai méhlegelőként szolgálnak, s a közeljövőben nagy szerepe lesz a nemes alma rezisztencia-nemesítésében, mivel a vadalma a lisztharmattal, az alma mozaikvírussal, a varasodással és a faggyal szemben teljesen ellenálló. Ezekon kívül klímaterancíája miatt a nemes almafajták szaporításánál alanyként való felhasználása fokozódni fog a jövőben.

Bartha Dénes

Az Év Hala, 2017: a harsa

A Magyar Haltani Társaság kezdeményezésére immáron nyolcadik alkalommal került sor Az Év Hala megválasztásra. A társaság elnöksége által kijelölt három őshonos halfajra december 31-én éjfélig lehetett szavazni a társaság honlapján.

Harmadik helyen a beérkezett 5148 szavazat mintegy 16%-át begyűjtő *halványfoltú küllő* végzett. Ez az aprócska termetű, maximum 10–12 cm-re növvő védett halacska a Duna vízgyűjtőjének endemikus, azaz bennszülött halfaja. Küllőfajaink közül a legszélesebb körben elterjedt. Főként a kisebb-nagyobb folyóvizek lassú folyású szakaszainak lakója, de állóvízi állományai is ismertek.

Az október elején induló szavazás első heteiben még a *paduc* állt az élen, ám végül a szavazatok mintegy 37%-val második lett. Elsősorban a róla elnevezett szinttájon, a folyók hegylábi, dombvidéki, főként kavicsos medrű, sodrottabb vizű szakaszain él. Táplálékát zömmel a víz alatti köveken, mederanyagokon kialakuló élőbevonat adja, amelyet vésőszerű alsó ajkával gyalul le. Kiváló sporthal, elsősorban a Duna menti és az erdélyi horgászok körében népszerű. Állományait élőhelyének megváltozása, így pl. a duzzasztás és a vízszennyezés veszélyeztetheti.

A *harcza* (Harka Ákos felvétele)

A „papírformának megfelelően” első helyen a *harcza* végzett, amely a szavazatok közel felét kapta (48%). Mióta a vizák eltűntek vizeinkből, a *harcza* a legnagyobb halunk. Másfél évszázada még 200 kg-ot meghaladó példányokat is fogtak vizeinkből, manapság azonban a mázsa felettiek is ritkaságszámba mennek.

Teste hosszúra nyúlt, a feje felülről, farokrésze pedig oldalról erősen lapított. Pikkelyei teljesen hiányoznak, emiatt testét gazdag nyálkaréteg fedi. Színe az élőhelytől függően a világosabb zöldesbarnától a feketéig terjedhet, rendszerint márványozott. Rendkívül nagy szájában több sorban ülő, apró, hegyes fogak találhatók, melyek ún. kefefogazatot alkotnak. Felső állkapcsán, a szájszöglet közelében egy pár hosszú, míg az alsón négy vékonyabb, rövid bajuszszál található. Szeme a fejéhez képest egészen kicsi. Rövid, csökevényes hátúszója szokatlanul elől van. Ezzel ellentétben a farok alatti úszója nagyon hosszú, egészen a farokúszóig húzódik. Mellúszója erős, első sugara vaskos, kemény csonttüske.

Európa nagy részén széles körben elterjedt, egyes helyeken a felsős tengeröblökben is előfordul, de elsősorban a nagyobb folyók és tavak homokos, iszapos medrű részeit kedveli. Várhatóan a 2016. év győztes halával, a *compó*val együtt jól bírja majd a klímaváltozást, ugyanis nemcsak a vizek szennyeződését, hanem azok felmelegedését és oxigéntartalmának csökkenését is jól tűri.

Elsősorban éjjeli életmódot folytat, nappal főként különböző búvóhelyeken, pl. a meder gödreiben, alámosott partrészeken, vagy víz alatti tuskók között tanyázik. Fiatalabb korukban még kisebb csapatokban, idősebben azonban már magányosan vadásznak. Az élőhelyükön gyakorlatilag minden hozzáférhető állati táplálékot elfogyasztanak, főként halakat, kétéltűeket és makrogerinctelenekeket, emellett vízimadarakat és vízbe esett emlősöket, sőt, még a dögöket sem vetik meg.

Télen nagyobb csapatokat alkot, ilyenkor a környék kisebb-nagyobb harcsái összegyűlnek egy-egy alkalmas vermelőhelyre. Vizeinkben a tejesek általában négy-, az ikrások öt éves korban válnak ivaréretté. Amint a víz hőmérséklete tartósan 20°C felé emelkedik, a hímek tisztogatni kezdik az ívóaljzatot, a leendő fészkek anyagát. Ez rendszerint a fűzfák bojtos gyökérzete. Az ívás általában este történik, ekkor a harcsák összefonódva kavarnak a fészkek körül. A hím körülfonja testével a nőstény hastájékát úgy, hogy közben mintegy kipréseli belőle az ikrát. Eközben a hím folyamatosan kibocsátja tejét, ami azonnal megtermékenyíti a frissen vízbe került ikrákat. A harcsák mindezt a fészkek fölött teszik, hogy a megtermékenyült ikrák azonnal felragadjanak a gyökérbojtokra. Ezt követően a hím őrzi a fészket, miközben nemcsak az esetleges ragadozókat tartja távol, hanem farkának állandó mozgásával igyekszik friss vízzel és oxigénnel ellátni a kelő ikrákat.

A harcsa igen kedvelt horgászhal, ugyanis hazánkban semelyik más fajtából sem várható olyan nagy fogás, mint harcsából. A hivatalos hazai rekordlista szerint a horgászok által kifogott legnagyobb harcsa 113 kg volt (2010). Elsősorban éjszaka, fenekező módszerrel, igen változatos csalikkal horgásznak rá. Emellett egyre kedveltebb módszer a pergetés is, ugyanis az ügyesen vezetett csalival akár napközben is kapásra lehet bírni az egyébként rejtkehelyükön megbúvó harcsákat. A kuttyogtatás eredetileg egy évezredes halászati mód, ám manapság a horgászok körében is egyre kedveltebb. Ennek során rendszerint úszós felszerelést használva, erős horogra feltűzött gazdag csalétket kínálnak a harcsának. A horgász csónakjával folyamatosan haladva az ún. kuttyogatóval – ami egy rendszerint fából készült szerszám – szabályos időközönként lesújt a víz felszínére, ami egy sajátos, a vízben messzire terjedő hangot kelt, csalogatva a környék harcsáit. Egyesek úgy vélik, hogy ez a hang a vízbe ugró béka loccsanását idézi fel, ám sokkal inkább a harcsák zajos táplálkozására emlékeztet, ezért inkább a fajtársak lakmározásának képzele lehet az, ami előcsalja a rejtkehelyén nyugvó ragadozót.

A harcsa horgászatát különböző korlátozások érintik. Fajlagos tilalma május 2-a és június 15-e között tart, ekkor csak a 100 cm feletti példányai foghatók. A tilalmi időn kívül 60 cm-es méret- és három darabra vonatkozó mennyiségi korlátozás védi. Ehelyütt is fontos hangsúlyozni, hogy ezek a méretek a hal standard testhosszára, azaz az orrcsúcstól a farkúszó kezdetéig terjedő hosszra vonatkoznak, továbbá hogy egyes vízterületeken ennél szigorúbb megkötések is lehetnek, amelyekről a helyi horgászrend nyújt tájékoztatást. E szabályozások teszik lehetővé azt, hogy minden harcsaegyed életében legalább egyszer szaporodhasson.

Szálkamentes húsa közkedvelt, sokak kedvenc halétele. A természetes édesvízi halászat 2016. január 1-jével történő megszűnését követően a tógazdasági tenyésztésre hárul a piac kiszolgálása. A faj mesterséges szaporítási módszere igazi hungarikum, amit napjainkra más országok is átvettek. Tenyésztésének előnye az, hogy a többi ragadozóhalhoz képest jóval ellenállóbb, a különböző tógazdasági műveletek (pl. lehalászás, szállítás) sokkal kisebb gondot okoznak a harcsa esetén, továbbá a táplálékot is jobb hatásfokkal hasznosítja. A háztartások és a vendéglátóhelyek részéről egyre fokozódó igényt a korszerű technológiák alkalmazásával ki lehetne elégíteni, ezért úgy véljük, hogy a harcsa termelésére sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a jövőben. Mindezek mellett jó szívvel bátorítjuk a halgazdálkodókat nemcsak a harcsa, de a 2016. év hala, a compó folyamatos telepítésére is, hiszen ezek az őshonos fajok felmelegedő vizeinkben is nagy biztonsággal tarthatók.

Nyeste Krisztián–Antal László

Az Év Madara, 2017: a tengelic

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület 1979-ben indította el Az Év Madara programját. Ennek célja – megfogalmazásuk szerint –, „*hogy a társadalommal megismeresse azokat a madárfajokat vagy fajcsoportokat, amelyek védelmében a lakosság vagy annak csoportjai (például gazdálkodók, vadászok, pedagógusok) különösen fontos szerepet kaphatnak*”. Továbbá felhívja a figyelmet azokra az érdekütközésekre, amelyeket fel kell oldani. Az Év Madarának csak olyan fajt választanak, amelynek folyamatos védelmében az egyesület tevőlegesen is részt vesz.” Azt hihetnők tehát, hogy eddig 38 madárfaj lett Az Év Madara, ám a dolog nem ilyen egyszerű. Voltak ugyanis olyan évek, amikor egész faj-csoportok kapták meg a kitüntető figyelmet, mint a *cinégek*, a *fecskék*, a *harkályok* (idevéve a különböző *fakopáncsokat*, a *fekete harkályt*, a *zöld küllőt* és a *nyaktekerceset*) és a *pacsirták*; továbbá voltak olyan madarak, amelyek kétszer (*fecskék*, *harkályok*, *gyurgyalag*), háromszor (*széncinke*, *búbos banka*), vagy éppen négy alkalommal nyerték, illetve nyerte el Az Év Madara címet, mint a *fehér gólya*. Olyan ez a „kitüntetés” tehát, mint a *Kossuth-díj*, amit többször is megkaphat egy-egy kiváló személyiség. Az évenkénti három jelöltet, „akik” közül aztán a közvélemény – újabban már digitálisan – kiválaszthatja Az Év Madarát gondolom, a fenti ismervek alapján jelölik ki a Magyar Madártani Egyesület részéről bizonyára olyan jeles madarászok, tudományosan tájékozott ornitológusok, mint amilyenek – legalábbis 16 éves koromig – magam is készültem.

2017-ben nem volt könnyű a végső eredmény előrejelzése, mivel a három „jelölt” – *erdei fülesbagoly*, *házi veréb*, *tengelic* – egyaránt közismert madár. Összesen 12 523 szavazatot adtak le, ami háromszor annyi, mint az előző esztendőben; ebből a tengelic kapott 43,5%-ot, a fülesbagoly 35,5%-ot és a házi veréb 21%-ot.¹

MIT KELL TUDNI A TENGELIC MADÁRRÓL?

A 2017-ben Az Év Madara címet elnyerő tengelic Magyarország egyik legszínesebb pintyféléje. Gyakorlatilag mindenhol előfordul. Fejének elülső része a homloktól a szemek hátsó vonaláig és a torka felső részéig piros. Viszonylag hosszú, egyenes és hegyes csőre tojáshejszínű. Pofái a fejtetőtől a torkáig fehérek, a tarkó a nyak közepéig fekete. Háta barna, a farkcsik fehér, közepesen villás farka fekete, a tollak hegyén fehér folttal, a szélső farktollakon fehér tükrrel. Begye és testalja fehér, melle két oldalának barnás területe össze nem érő mellszalagot alkot. A szárnytollak feketék, hegyükön fehér folttal, középen sárga tükrrel, ami repülés közben különösen feltűnő. A hím és a tojó nagyon hasonlít egymáshoz. Vékony növényi szálakból álló, szőrrel és a nyárfa természözeivel bélelt fészket fák, magasabb bokrok lombkoronájának szélére építi. Évente két, néha három fészkeket is nevel, alkalmanként 4–5 tojást rak, amelyeket a tojó egymaga költi ki, a hím a táplálékszerzésben segíti. A fiataloknak nincs piros szín a fejükön az első vedlésig, de a sárga szárnytollak már ekkor is megvannak.

Már februártól seregesen járnak, s a hímek időnként énekelnek. A csapatok április elején oszlanak fel, s ekkor alakulnak ki a párok. Mintegy 4 hét múlva kezdődik a költés, a fészket általában magasan, ágvillában rakják, jól elrejtve. Gyakran keresik az ember közelségét, még városainkban is gyakran láttam vagy hallottam az út menti fákon. Fészket a tojó 10–12 napig építi, közben gyakran párzik a félig kész fészken, s erre ciripelő hangon

1 A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület közleménye szerint.

A tengelic (Selmeczi Kovács Ádám felvétele)

hívja fel környezete figyelmét, elsősorban természetesen a riválisokét. Kotlás idején a hím begyéből eteti a tojót. Általában 4–6 tojást rak, ezek fehérek, enyhén ibolyaszínűek, rőtesen pettyezettek és pontozottak, a fiókák 12–13 nap alatt kelnek ki, és 13–15 napig maradnak a fészekben. Kezdetben csőrükben hozott rovarokkal, majd félérett magokkal etetik, amit a begyükben hoznak a fiókáknak. Kirepülés után még 8 napig etetnek, aztán a fiatalok összeállnak a szomszédokkal, és hamarosan elhagyják a szülők területét. Kedvelik a félérett magvakat, főleg az aszatot és a bogáncsféléket.² Szépsége miatt régebben gyakran tartották kalitkamadárnak, de már régóta védelem alatt áll, eszmei értéke 25 ezer forint.

Röpte hullámos, csapongó, éneke dallamos, lágyan hangzó csicsergés. Télen csapatokban járnak, gyakran más pintyekkel – csízzel, zöldikével, kenderikével –, éjszaka a legsűrűbb ágak között alszanak.

Gyermekkorom könyvei között gyakran elolvastam azt a mesét, amelyik a tengelic tarkaságának eredetét magyarázta. Eszerint: amikor az Úristen teremtette a madarakat, sok színes festéket elhasznált: a rigót szép sárgára, a szalakótát kékre, a zöldikét zöldre, a pirókot – vagyis süvöltőt – pirosra színezte. A madarak tolakodtak, mindegyik előbb akart sorra kerülni, csak a kis tengelic húzódt meg szerényen a sor végén. Olyannyira, hogy mire rá került a sor, már szinte elfogyott minden festék, éppen csak a dobozok alján csillogott némi maradék. Vakarta is a fejét az Úr – a magáét, nem a tengelicét –, mi legyen immár? Aztán összekaparta a maradékokat: egy kis pirosat a fejére, csöpp sárgát a szárnyára, kevés barnát a hátára – így a tengelic megkapta szerénysége jutalmát: ő lett a legtarkább Isten madárkái között. Hogy aztán valóban így történt-e, nem tudom, mert nem voltam ott.

2 Frieder Sauer: Szárazföldi madarak. (Ford. Schmidt Egon) Bp., 1995. 246.

TENGELIC KÖZSÉG

Am a madáron kívül van a *tengelic*nek egyéb, történelmi, művelődéstörténeti vonatkozása is. Itt van mindjárt a *Tengelic* nevű község Tolna megyében, Szekszárdtól északra, a#Mezőföld déli részén. A nyelvészek szerint a személynévként is szereplő megnevezését a tengelic madár nevéből kapta.³ A mára már csak 2200 lelkes településen a régészeti leletek szerint már a bronz- és a vaskorban is éltek emberek. Első templomát egy 1304-ből való oklevél bizonyítja, de ez a középkori falu a török időkben elpusztult. I. Lipót idejében, a XVIII. század elején települt újjá, amikor a hagyomány szerint két tőzsér, a Gindly testvérek adományként kapták I. Lipóttól – más forrás szerint később, Mária Teréziától – a mintegy 15 000 hold területet. Mégpedig a hagyomány szerint akkorát, „*amennyit napkeltétől napnyugtáig lovon körbe tud jární, és kötéllel be tudja keríteni*” – a monda egy másik változata *körbeszántásról* szól. Ez az óriási birtok házasságok és öröklődések révén aztán számos kisebb uradalomra szakadt, többek közt olyan, korukból messze kiemelkedő történelmi személyiségek tulajdonában, mint Csapó Dániel reformpolitikus és mezőgazdasági szakíró, Csapó Vilmos 48-as honvédezredes és Bezerédj István, aki 1836-ban saját költségén létrehozta az ország első óvodáját és jobbágyaival örökváltás-szerződést kötött.

A XX. század elején a falu mostani területén található Zichy-birtokot felparcellázták és 32 településről sereglettek ide a zsellérek. 1905-ben kétszáz – német és magyar – telepes család érkezett. Közigazgatása eleinte medinai, szedresi, azután kölesdi irányítás alá tartozott, csak 1907-ben lett saját előjárósága. A település hivatalos neve 1907-ig Kistengelic, 1931-től lett Tengelic. 1944. december 1-jén a szovjet csapatok bevonultak a községbe, s ezzel számukra véget ért a háború, ami alaposan megtizedelte a lakosságot, utána pedig elkezdték kitelepíteni a németeket. 1946 után államosították a birtokot és villamosították a falut, utóbb itt működött a nevezetes Tengelici Állami Gazdaság.

A TENGELIC ÉS A ZENE

Madárkánk kedves, halk, csicsergésszerű éneke (nem hangoskodik, mint az erdei pinty, ez az ének nem is olyan messze hangzó, mint a fekete- vagy az énekes rigóé, inkább úgy szól, mint aki magában dudorászik) megihlette a nagy, barokk zeneszerzőt, Antonio Vivaldit is, amikor *D-dúr concerto* elnevezésű fuvolaversenyének *A tengelic* nevet adta. Én ugyan nem találtam benne egyetlen motívumot sem a tengelic énekéből, de lehet, hogy Olaszországban másként füttyült – legalábbis a XVIII. században.

Egyértelműbb madárkánk kötődése a zenével a Békés megyei Újkígyós Tengelic Énekegyüttese esetében. A zenekedvelő fiatal és még fiatalabb hölgyekből álló alkalmi énekar tagjai, a legnemesebb önkéntes és amatőr hagyományokra alapozva, 2006 tavaszán elhatározták, hogy időnként összejönnek énekelni, „*ismert és ismeretlen népdalokat tanulni*”, s hamarosan felvették a tengelic nevét. Szellemi vezetőjük János Hajnalka, aki egyébként néptáncot és népdalokat tanít az iskolásoknak. Hitvallásuk Kallós Zoltán egyik gondolata: „*Mindenkinek egyetlen anyanyelve van, amely csak úgy teljes, ha a zenei anyanyelv is kapcsolódik hozzá.*” Úgy énekelnek tehát, akárcsak a névadó madárka, aki szintén csak a magátét fújja. S hogy ők sem „fújják” rosszul, azt bizonyítja, hogy 2011. január 29-én a *Tengelic Énekegyüttes* Körösladányban, a Dr. Asztalos Miklós Művelődési Központban megmérettette magát, és a zsűri *kiemelt arany* minősítéssel értékelte teljesítményüket.

3 Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai, Bp., 1980. 638.

GYERMEKKOROM TENGELICEI

Említettem már, hogy körülbelül 16 esztendőös koromig ornitológusnak, vagyis madarakkal foglalkozó tudósnak készültem, de érdeklődésem nem korlátozódott szigorúan a tollas jószágokra, tartottam én akkor piócától és aranyos futrinkától kezdve a házinyúlíig mindenféle élőlényt, amit anyámék megtértek a lakásban, s nagyapám erkélyén elfért. Mert hogy budai bérházban laktam, s természetimádatomat a Gellért-hegy oldalára és a Múzeumra, s a vasúti töltés közti „pusztaságra” voltam kénytelen korlátozni. De azért figyelmem leginkább a madarak felé fordult: tavasszal fészekből kipotytyant verébfiókákat neveltem, a szép emlékü Teleki téri ócskapiacon akkor még bőven kapható énekesmadarokból kenderikéket, zöldikéket, citromsármányokat vásároltam, volt ajándékba kapott szelíd csókám, Balaton-partján talált és fölnevelt töviszúró gébicsem,⁴ törött szárnyú, de buzgón éneklő erdei pinyem, hullámos papagájom, kanárimadaram, zebrapinyem, mozambiki csicsörkém – csak ami hirtelen az eszembe jut. S mielőtt még bárki sajnálni kezdené szüleim szegény pénztárcáját, sietek megjegyezni, hogy a tartási költségek jelentős részét a nagyapám erkélyén berendezett fehéregertenység rendszeres szaporulatának a Múzeum körüli tudományegyetem valamelyik tanszéki laboratóriumában való értékesítésével teremtettem elő. Mindezt annak az öt tengelicfóának a kedvéért mondtam el, akiknek oly nagy szerepük volt a madarak iránti vonzalmam történetében.

A tengelic (Kókay Szabolcs akvarellje)

Mert hiszen volt nekem már korábban is tengelicem. A már említett Teleki téri zsbivásár madársorán szinte állandó volt a tengelicínálat, s nem is adták drágán. De ezt az öt tengelicet – nagyapám inkább stiglicnek nevezte őket – én neveltem fel fiókakoruktól, s akár milyen szomorú, én okoztam – ha közvetve is – a vesztüket. Éspedig a következőképpen!

Az iskolából hazafelé mentünkben, néhány hozzám hasonló madárbolond osztálytársammal együtt kiszúrtuk, hogy a Bertalan Lajos utca egyik vadgesztenyefájának – ma is meg tudnám mutatni, ha még nem vágták ki – egyik ágán tengelicfészek van. A szülők már buzgón etették a fiókákat, jól hallottuk a kicsik eleséggkérő hangját, már-már kiültek a fészek szélére, ott rezegtették a szárnyukat, s tátották a csőrüket: *cibebek-cibebek* – mondták, legalábbis én így hallottam. Nagyon sóvárogtam utánuk, de egy hosszú ág legvégén volt a fészek, kiszedése szóba se jöhetett, legalábbis számomra. Hanem egy osztálytársam – vagány, kőhajigálós, verekedős legény – kitalálta, hogy féltéglát köt egy hosszú madzagra,

4 Megírom majd ennek a történetét is, ha ő lesz Az Év Madara.

átveti az ágon, s addig rázza, míg a kismadarak lepotyognak. A terv nagyszerűen sikerült, legalábbis akkori értékrendem szerint, amibe bizony belefért a kismadarak fészekből való kiszedése. A kis tengelicek valósággal az ölünkbe pottyantak, csak össze kellett szednünk őket, meg sem ütötték magukat nagyon, hiszen már szinte repülősök voltak.

Egyetlen baj, hogy nem az anyémek lettek, hanem az „ötletgazdáé”, aki látva, hogy mennyire könyörgök értük, egyre feljebb srófolta az árukat. Pénzről szó sem lehetett, de végül is megegyeztünk, hogy a tanév végéig minden nap nekiadom a tízóraitam, amit anyám naponta gondosan becsomagolt számomra. Talán három hónap volt még hátra a tanévből, addig „koplaltam” a kis tengeliceket, mert a szerencsés madarász kíméletlenül behajította az árukat, s ha anyám netán elfelejtett tízórait csomagolni, még meg is fenyegetett. Nem mondtam meg neki, hogy még az ebédemet is felajánlottam volna a madárkákért.

Egy üres kis kalicka sarkában készítettem nekik fészket, s ott ettettem őket rendszeresen: reggel iskola előtt, iskola után, aztán délután, szinte óránként. Szorgalmasan kapkodtam a legyeket, ástam a hangyatojást, fogdostam a szöcskéket, főztem nekik a keménytojást, mert azt tudtam, hogy a fiókákat a tengelic szülők lágyeleséggel, elsősorban rovarokkal etetik. Fejlődtek is szépen, először a fészek szélén ülve várták az eleséget, aztán már a kalicka ajtajában, egymást taszigálva. Öt madárkát nem tarthattam abban a kis kalickában, kikönyörögtem hát nagyapámtól, hogy engedje át madárnevelésre a konyha mellett lévő, akkor éppen üres, „cselédszobának” nevezett – bár cselédet sose láttam benne, „albér-lőt” annál inkább – apró helyiséget, ami nagyszerű „repülőteret” nyújtott a kis „cibebekék”-nek. Teljesen szelídek voltak, a kezemből, pontosabban a kezemen, vállamon, fejemen ülve kunyeráltak és ettek. Mi lehet ennél nagyobb öröm egy madarakat szerető embernek? Mit embernek, 12–13 esztendő kamasznak? Amikor jóllaktak, felültek a szekrény tetejére, a függönyrúdra, s onnan csicseregtek.

Ekkor már magot is kaptak a rovartáplálék mellett, mégpedig a madárüzletben vásárolható „kanárieleséget”, repcemagot összezúzva, s persze keményre főzött tojást reszelve és zöldet. Kismadaraim ekkor még fiókaruhájukat hordták, ami korántsem olyan pompásan tarka, mint a szüleiké, a fejükről hiányoztak a piros és a fekete tollak, a szárnyuk is egységes barna volt, de a tengelicre olyan jellemző sárga tükör már ekkor jól látható volt rajtuk, különösen, amikor repültek. Mert repültek ám, körbe-körbe a szobácskában, ha az egyik elkezdte, a többi rögtön követte, én pedig gyönyörködtem bennük, s azon tűnődtem, vajon ha majd kiengedem őket a szabadba, akkor is ilyen szelídek lesznek-e, s megmaradnak-e az én madaraimnak?

Közeledett a nyaralás, a pesti köröngetegben élő gyermekek vakációs öröme, amikor aki csak tehetett, szétrajzolt az országban a vidéki rokonokhoz, nagyszülőkhöz. Nekem sajnos nem volt vidéki rokonom, vagy ha volt is, a nemrég kreált Csehszlovákiában rekedtek, ahonnan anyám és apám is, még gyermekkorukban a maradék-Magyarországra menekültek. De apám a postaminisztériumban dolgozott és minden tavasszal írt egy tucat levelet gondosan kiválasztott vidéki postamestereknek, megkérve őket, hogy keressenek számunkra egy-két hónapra megfizethető áron kiadó szobát, ahol a négytagú „pesti” család kinyaralhatja magát. Jelentkező volt bőven, erről az akkori parasztnyúzó gazdaságpolitikai rendszer gondoskodott; elsősorban kulákok, vagy kulákgyanús gazdák, akiknek nagyobb házában akadt kiadható szoba, s a kegyetlen beszolgáltatás miatt nagyon is rá voltak szorulva az általunk fizetett lakbérre. Abban az évben – talán 1951-ben vagy 1952-ben – éppen a Duna bal partján, a Pakssal szemben lévő Uszódra esett szüleim választása, oda „költöztünk” tehát az iskola befejeztével, mégpedig gőzhajóval. Ez már önmagában is nagy élmény volt számomra, s egy életre hozzásegített Illyés Gyula *Nem menekülhetsz!*

című versének teljesebb átéléséhez: „*Lenéztünk a hajógépházba...*”, órákig néztem, pedig akkor még nem ismertem ezt a gyönyörű verset.

De hát a kis tengelicek...?! Azokat nem vihettem magammal az ismeretlen helyre, ahol egyetlen szobában lakik majd a család, s bizonyára macska is van, nem is egy. Nem volt mit tennem, drága, jó nagyapámra kellett bíznom őket, akitől szinte sohasem kérhettem olyasmit, amit ne teljesített volna. Most is elvállalta madárkaimat, hiszen úgyszólván nála laktak, s miután gondosan elmagyaráztam, hogy hogyan etesse, hogyan itassa, miként gondozza, egyáltalában mikor mit kell velük csinálni, s nagy aggodalmak közepette hajóra szálltam. Úszódon aztán – váljék szégyenemre – nem sokat gondoltam a tengelicekkel. Úszni tanultam a Duna szélén, túléltünk egy sok izgalommal járó árvizet, a gabona betakarításakor hajthattam a kévékkel megrakott ökrösszekeket, paradicsom befőzésekor raktam a tüzet és kavartam a vérszínű masszát... néha megeresztettem egy-egy érdeklődő levelezőlapot, amire rendszerint megjött nagyapám megnyugtató válasza: a tengelicek jól vannak.

Míg aztán egy napon nagyapám fölkerelkedett, hogy meglátogassa nyaraló unokáit. A vasúttól ment nyugdíjba, így a hajón is ingyen utazhatott, s úgy volt az egyezség, hogy a paksi hajóállomáson várjuk, engem és húgomat megfagylaltoztat, megnézzük Paksot, aztán visszamegy Pestre, mi pedig Úszódra. Izgatottan vártam – s némi lelkiismeret-furdalással –, hogy mi van a kis tengelicekkel? Be is futott a hajó, s ma is emlékszem arra a hosszú fasorra, ami a paksi hajóállomáshoz vezetett, ott találkoztunk bicegős nagyapámmal, aki nem válaszolt első kérdésemre: Színesednek-e már a tengelicek? Nem válaszolt akkor sem, amikor másodjára kérdeztem. De a harmadikra már... leült egy padra, s kibökte, hogy a kis tengelicek bizony... megdöglöttek. Nem részletezte, hogy mitől, hogyan és miként... nekem sem volt rá lelkierőm. Annyit mondott, hogy ételük is volt, vizük is, mégis megdöglöttek, egyszerre, valamennyien.

Miután jól kibőgtem magam, elmentünk fagylaltozni, s nem beszélünk többet a tengelicekről. Szemrehányást hiába is tettem volna szegény nagyapámnak, elfelejtettük a dolgot, de a szívem sokáig fájt a madárkákért és sokáig nem tudtam, hogy mitől pusztulhattak el. Csak jóval később, évtizedek múltán került a kezembe a híres, *Nobel-díjas* állatetológus *Salamon király gyűrűje* című könyve, s abban olvastam a következőket: „*A tengeliceknek rengeteg, olajtartalmú, apró szemű magfélésegre van szükségük. Én bizony aligha vállalkoznék tengelic beszoktatására, ha nem áll rendelkezésemre korlátlan mennyiségű bogáncsmag, vagy mák. Az egyetlen, valamelyest használható pótlék a zúzott kendermag, hangsúlyozom a zúzott, hisz a tengelic a maga gyöngye kis csőrével nem képes az ép kendermagot szétropantani.*”⁵ Ekkor értettem meg, mit tévedtem, mit hibáztunk el! Több olajos mag – mák – kellett volna zúzott állapotban nekik. Ezt nem hangsúlyoztam eléggé nagyapámnak, vagy ha igen, nem fogadta meg. Ilyen apróságokon múlik néha, hogy milyen sikeresen tudunk tartani – a legjobb igyekezet mellett is – egy-egy számunkra kedves állatot.

Sohasem tartottam többé tengelicet. Nimfapapagájt, balkáni kacagógerlét, rizspintyvet, egyszer még egy fellábú egerészölyvet is – de a tengelichez többé soha nem volt lelkem.

Pedig ha tudtam volna, hogy 2017-ben ő lesz *Az Év Madara!*

Halász Péter

5 Konrad Lorenz: *Salamon király gyűrűje*. Gondolat, Bp., 1970. 142.

Konferencia a székely kapukról

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum fontos feladatát teljesítette, mikor 2017. március 3-*ra* a székely kapukról hirdetett tanácskozást a Kós Károly által tervezett épület Bartók Termében. Talán soha ennyi faragó nem gyűlt össze a múzeumban, mint ezen a péntek délután.

Vargha Mihály múzeumigazgató megnyitójában kiemelte, hogy a múzeum László Ferenc igazgatása alatt figyelt fel először a székely kapukra, és már 1913-ban beérkezett az az 1733-as dálnoki kapu a múzeumtelekre, amely napjainkban jogosan a legrégebb, még álló székelykapunak tekinthető.

Néprajzkutatók és kapufaragók a konferencián (Sántha Imre Géza felvétele)

Dr. Furu Árpád, a Transylvania Trust Alapítvány építésze évtizedek óta a népi építészet egyik legfontosabb kutatója Erdélyben. A Torockói Értékmentő Program mindenese, Kalotaszeg és Udvarhelyszék népi építészetéről szóló könyvek szerzője, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem néprajz szakának betanító oktatója, az unitárius egyház műemlékeinek védője. Hamarosan megjelenő doktori disszertációja az egyik legteljesebb összegzés Erdély népi építészetéről. A székely kapukról szóló konferencián elsősorban azokról az elmúlt évtizedekben lezajlott építészeti felmérésekről számolt be, amelyek kere-

tében kapufelmérésekre is sor került: a magyarországi Országos Műemlékvédelmi Hivatal, a Nemzeti Kulturális Örökségvédelmi Minisztérium és a Teleki László Alapítvány keretei közt Nyárad menti és erdővidéki örökséginventarizáció után 1999-ben a Transylvania Trust Alapítvány és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – ugyancsak NKÖM-támogatással – Erdély 80 településén végzett adatlapos-fényképes felméréseket, ezen belül komplex felmérések készültek a székelyföldi települések kapuiról is.

Szöcsné dr. Gazda Enikő, a házigazda Székely Nemzeti Múzeum néprajzos muzeológusa kiemelte, hogy Háromszéken annyira eltűntek már a faluképből a régi székely kapuk, hogy nagyon nagy szükség van az 1930–1960 között állított kapuk védelmére is. Előadásában kitért a magyar bevonuláskor állított díszkapukra, valamint a bodoki, kálnoki, kovásznai, csernátoni kapufaragómesterek működésére. Háromszék kapufaragása elsősorban annak köszönhetően maradt fenn, mivel a század elején faragó tanműhelyek, tanfolyamok keretében oktatták a faragást, és a csíksomlyói Kalot is kiemelten népszerűsítette a székely kapuk faragásának fontosságát.

Dimény-Haszmann Orsolya és Haszmann Pál közös előadása annak a Haszmann-műhelynek az ismertetését tűzte ki célul, amelynek napjainkig vitathatatlanul a legnagyobb szerepe van Háromszéken a kapufaragás oktatásában és fenntartásában. Haszmann Orsolya a csernátoni Haszmann Pál Múzeumban található régi kapuk ismertetésével kezdte az előadását, mivel Háromszék legszebb székely kapui itt ismerhetők meg. A régi kapuálmány gyönyörű ornamentikája teremtett keretet a csernátoni népfőiskolának a kapufaragás oktatására, ezt Haszmann Pál ismertette hatvan év faragóhagyományainak rövid áttekintésével. A csernátoni műhely hosszú évtizedeken keresztül az egyedüli olyan hivatalos fórum volt Kovászna megyében, amely szakképzést nyújtott a faragók számára. A környék csaknem valamennyi fafaragója az itteni tanfolyamokon tanult. Bár a rövid előadás sajnos nem tudta eléggé kiemelni, milyen nagy szerepe volt e műhelynek a kapufaragás életben tartásában, a hagyományok átmentésében, az elkövetkezőkben egyre fontosabbá válik a pontos feldolgozás, hogy kik indultak el a pályán a Haszmann testvérek oktatásának köszönhetően.

Dr. Pozsony Ferenc, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Néprajz Tanszékének oktatója egyre jobban kibővítve és egyre kiforrottabb formában ismertette MTA doktori székfoglaló előadását. A kiemelt fontosságú áttekintés elsősorban arra tért ki, hogyan változott meg az elmúlt században a székely kapuk funkciója, hogyan vált egy magántelek határát jelölő családi tárgy egy kisközösség identitásjelvévé, majd egyre táguló szimbólumként összmagyar jelképpé. A szimbolikus tartalom erősödésével a kapu szimbolikus terekbe került: távoli országokban lévő emlékhelyek, országhatárok által széttépett települések, falu- és város határok kiemelt jelképeivé váltak a kapuk. A képekkel bőségesen szemléltetett előadás távoli országokba kalauzolta el az egybegyűlteket, és rámutatott arra, hogy a székely kapu ma már több mint egyszerű faragott tárgy: egy közösség egyre jelentősebb nemzeti szimbóluma.

Bár kényes témát érintett, nagyon fontos volt dr. Kinda István sepsiszentgyörgyi néprajzos muzeológus előadása. Az utóbbi évtizedek egyik divat-mozgalmát, a háromszéki falukapu-állítást nagyon hálátlan feladat értékelni. A hatalmas méretű kapuk készítése és felavatása egyértelműen a falvak közti rivalizálás eszközévé, politikai játszmává vált. Kinda újsághírek és az ezekhez kötődő kommentek áttekintésének módszerével élt, így sikeres megoldást talált arra, hogyan lehet úgy kiértékelni a kétes értékű mozgalmat, hogy ne a néprajzos mondja ki a lesújtó véleményt. Előadásából élesen kirajzolódott, hogy e szimbolikus építmények nem tudják fenntartani a minimális funkcionális követelményeket sem:

a hatalmas méretű kapuk balesetveszélyesek, könnyen törnek. Mivel gyors politikai döntéseket kell kiszolgálniuk, így nyers fából készülnek, gépi eszközökkel, nem esztétikusak és gyakran teljesen eltérnek a hagyománytól. A politikusok által generált kapuállító mozgalmat szinte lehetetlen helyes mederbe terelni: a falvak közti versengés nem az esztétikai szempontok szerint működik, hanem jelenleg a „világ legnagyobb székely kapuja” a verseny tétje.

Hegedűs Csilla műemlékvédő szakember, volt kulturális államtitkár arról számolt be, hogy az RMDSZ javaslatára a Székely Nemzeti Múzeum szakemberei összeállították azt a székely kapu-dokumentációt, amelyet a szövetség az UNESCO ún. „várományosi listájára” terjesztett fel. Bár e rövid dokumentáció csupán szándéknyilatkozatnak tekinthető, és ennek felkarolása politikai játszmák függvénye, a szakember kiemelt fontosságúnak tekintette annak a kritériumrendszernek a kidolgozását, amely alapján kollektív UNESCO-listára javasolhatnák a legfontosabb székely kapukat.

Dr. Pozsony Ferenc átadja Albert Ernőnek az „Életmű Díj”-at (Sántha Imre Géza felvétele)

A konferencia utolsó két előadása a Hargita megyei kapufelújítási programot ismertette. A szervezők fontosnak tekintették azt, hogy megemlékezzenek a nemrég elhunyt Kovács Piroskáról. A székelyudvarhelyi Hagyományörzési Forrásközpont kutatója, Buzogány Árpád villantotta fel a híres máréfalvi tanítónő életútját az első kapumentésektől az *Europa Nostra Díjig*. Mondandóját szervesen egészítette ki Süveg Éva előadása, aki a Hargita Megye Tanácsának munkatársaként a sikeres kapumentő program legfontosabb eredményeit ismertette: a Kovács Pirokska által koordinált Kőlik Hagyományörző Egyesület, majd a Hargita Megyéért Egyesület szívs munkájának köszönhetően immár több mint 70 régi székely kapu felújítása valósult meg. A Hargita megyei példa nagy fontosságú kezdeményezés, amelyet fontos lenne ki-

terjeszteni Székelyföld teljes kapuállományának védelmére.

A konferencia keretében Pozsony Ferenc átadta Albert Ernő folklórkutatónak, a három-széki és csíki balladák, gyimesi mesék gyűjtőjének és feldolgozójának a Kriza János Néprajzi Társaság *Életmű Díj*át.

A konferencia zárórendezvényeként Balassa M. Iván *Székelykapuk régen és ma* című, 2016-ban Sepsiszentgyörgyön megjelent könyve, valamint két székely kapukról szóló kisfilm bemutatójára került sor.

A szakmai nap sikerét jól szemlélteti, hogy Hargita és Kovászna megyéből több mint száz kapufaragó vett részt a rendezvényen. Faragók és kutatók találkozására ritkán adódik lehetőség. A Székely Nemzeti Múzeum által szervezett szakmai ülés indító fórum volt tehát, amelynek célja az lett volna, hogy ismertté tegye a faragók előtt is az újabb kutatásokat, valamint azokat a művelődéspolitikai lépéseket, amelyek a székely kapuk ismertté tételéhez, megőrzéséhez kívánnak hozzájárulni.

Szőcsné Gazda Enikő